Ст. Н. Шишковъ.

ПОМАЦИТѢ

ВЪ ТРИТѢ БЪЛГАРСКИ ОБЛАСТИ: ТРАКИЯ, МАКЕДОНИЯ И МИЗИЯ.

I Часть

Историко-географски прѣгледъ

съ двѣ илюстрации.

ПЛОВДИВЪ
Печатница, книжарница и книговѣзница „МАКЕДОНИЯ"
1914.

Съдържание:

ИЛЮСТРАЦИИ:

Ив. Загоровъ въ София
отъ автора
Плевенъ 23/IV, 1915 г.

ПРѢДГОВОРЪ.

Слѣдъ великитѣ епохални побѣди, въ които българскиятъ народъ вложи и доказа своята мощна жизненость прѣзъ 1912 и 1913 год., фаталниятъ 16 юни, 1913 г., провали издъно всичко спечелено и постави на карта дори и самото ни сѫществуване като независима политическа единица. Но съюзнишката война включи въ себе си и друга една покрусна загуба—400 хилядно изтурчено прѣзъ вѣковното турско господство българско население, разпилѣно изъ разнитѣ кѫтове на българскитѣ земи.

Единъ великъ исторически и националенъ актъ, за който историята ще каже своята правдива дума, се извършваше съ повръщането наново въ своята прадѣдовска християнска вѣра на това изтръгнато съ острието на ятагана помашко население. То наново се присъединяваше къмъ своята майка — българското цѣлокупно народно тѣло. Мохамеданскиятъ култъ и властенъ режимъ бѣ душилъ и притискалъ въ душата и бита на потурченитѣ твърдѣ много скѫпоцѣнности отъ миналото на общеславѣнскитѣ битъ, култура и спомени, отъ които досущъ слаби откѫслечни данни се знаеха както въ българската и общославѣнска наука, толкова по-малко и въ всесвѣтската.

Единъ закрѫгленъ прѣгледъ отдавна трѣбваше да стане за миналото и сегашното въ живота на изтурченитѣ българи, но врѣмената не допущаха едно такова проучване. А отъ липсата на подобна прѣдстава за помацитѣ, ний не знаехме и незнаемъ, що криятъ тѣ въ душата си, и поради това допуснаха се и се допущатъ къмъ тия наши родственици крупни грѣшки, като оставяме едно толкова внушително число наши родни братя да бѫдатъ откѫснати отъ насъ и да служатъ за слѣпо орѫдие на турския култовъ и расовъ фанатизъмъ и политическата мощь на турското господство.

Неочаквано намѣрихъ морална и материялна подкрѣпа въ Императорската Руска Академия на Науките въ Петроградъ, азъ се заехъ съ своитѣ слаби сили да събера, каквото се може, и направя опитъ за единъ такъвъ историко-етнографски прѣгледъ на потурченитѣ наши сънародници. Събитията, обаче, попрѣчиха да излѣзе той въ една книга. Технически, материялни и други причини наложиха да раздѣля скромния си трудъ на двѣ части, отъ които прѣдлаганата тукъ I часть обема географско-историческитѣ и статистически данни за помацитѣ, а втората ще обема само чисто етнографскиятъ, народоучниятъ прѣгледъ. За втората часть

останаха и илюстрациитѣ, каквито тоже обстоятелствата попрѣчиха да се приготвятъ оврѣме, па и мѣстото имъ не бѣше за първата часть.

Далечъ е отъ мене мисъльта, че съмъ сполучилъ да събера всички необходими данни—това е невъзможно за дълги години още—нито пъкъ да дамъ една обстойна и строго историко-критична оцѣнка на въпроса и събитията, свързани съ него. Обаче, лъская се съ надеждата, че ще може да се възбуди интересъ у компетентнитѣ учени за понататъшни доизучвания.

Считамъ за свой най-голѣмъ дългъ още веднажъ да поднеса прѣдъ Почитаемата Императорска Руска Академия на Наукитѣ въ Петроградъ моята най-голѣма благодарность и признателность за високото внимание и подкрѣпа, които имà благосклонностьта да ми укаже въ случая.

Пловдивъ,
1914 г. Коледа

Ст. Н. Шишковъ.

SHISKOV

POMATSITIE

ПОМАЦИТѢ

въ

TRITIE BULGARSKI OBLASTI

тритѣ български области:

МАКЕДОНИЯ, ТРАКИЯ и МИЗИЯ.

Прѣдварителни бѣлѣжки.

Историята не познава въ Европейския материкъ друга страна, въ която прѣзъ далечнитѣ минали врѣмена да сѫ кръстосвали и минавали толкова разни народи, както това е ставало изобщо въ Балканския полуостровъ, а особено въ неговата по голѣма севѣрна половина между Карпатитѣ и Егейското море отъ една страна, и Адриатическото и Черно морета отъ друга.

„Но ни едно господство на Балканския полуостровъ—казва бѣлѣжитиятъ нашъ етнографъ и историкъ Кѫнчевъ—не е било всеобщо и въ сѫщо врѣме доста продължително и силно физически и културно, за да може да слѣе ведно всички заварени народни пластове и да даде еднакъвъ етнографски ликъ на цѣлата страна, както е станало въ старо врѣме въ Италия, прѣзъ срѣднитѣ вѣкове въ Англия и Франция и както става въ ново врѣме въ Русия. Една важна причина на това е вѫтрѣшното географско разположение на Полуострова. Той е прошаренъ съ високи планини, които го разчленяватъ извънредно много. Колкото се отива отъ изтокъ

къмъ западъ, разчленяването става все по-голѣмо и по-голѣмо. Дѣто има по-голѣмки равнини, тамъ отъ врѣме на врѣме се появявало и по продължително еднородно господство, както напр. въ Тракийската Низина, въ Дунавската Равнина и въ южно-македонското Солунско Поле»[1])

Другъ единъ не по-малко бѣлѣжитъ и авторитетенъ нашъ етнографъ-историкъ, професоръ Иширковъ, казва: «Близкото съсѣдство на Балканския полуостровъ съ Азия, изходно мѣсто за цѣли върволици прѣселнически орди отъ истокъ къмъ западъ, неговата отвореность отъ югъ и севѣръ, липсата на широко централно мѣсто въ полуострова, което да послужи за мощенъ центъръ на единъ по-силенъ и по-културенъ народъ, който би можалъ да свърже въ едно цѣло многочисленитѣ малки народи на Балканския полуостровъ и ги прѣтопи чрѣзъ въздѣйствието на своята по-висока култура и организаторски духъ въ единъ народъ, както е станало другадѣ,—сж докарали сегашното етнично-религиозно-държавно състояние на Балканския полуостровъ.»[2])

Всесвѣтската история на човѣчеството ни сочи многобройни примѣри, че при прѣминаването и установяването дѣ за по-малко, дѣ за по-дълги врѣмена на разни народи въ една страна, и прѣливането—асимилацията— е била силна отъ единъ народностенъ пластъ въ другъ и обратно, наспоредъ съприкосновението имъ, културностьта, политическитѣ и стопанствени условия и редъ други подобни фактори.

Когато прѣлиствате историята на Балканския полуостровъ, васъ ви поразявя фактътъ, че между всички други заседнали народи въ тоя етниченъ конгломератъ на европейския материкъ, българскиятъ народъ по своето географско положение, въ което още отъ първитѣ врѣмена е попадналъ, е билъ

1) Вижъ „Македония. Етнография и Статистика, отъ Василъ Кжнчевъ". издание на Българското Книж. Дружество въ София, 1900 г.

2) Вижъ: „България. Географически бѣлѣжки." Отъ професоръ Д-ръ А. Иширковъ. София. 1910 год.

най-много изложенъ на сливане и чезнене отъ своето етническо цѣло въ засилване на другитѣ. Притисканъ съ вѣкове отъ една страна отъ старата язвена византийска култура и фенерска духовна власть, въ основата си винаги съ политически стремежи, сломванъ и изтощаванъ и отъ петь вѣковно политическо господство на една във висша стъпень груба, безкултурна сила, каквато е турската, българскиятъ народъ систематично и непрѣкжсвано е редѣялъ и кжсанъ отъ своето етническо цѣло, додѣто прѣзъ седемнадесетия и осемнадесетия вѣкове е доведенъ билъ едва ли не до окончателно обезличване и името му до забравяне. И едва започва да изгрѣва зарята на неговото пробуждане прѣзъ миналото деветнадесето столѣтие, ето че започва да се засилва и романизацията му на сeвѣръ, и посърбяването му на западъ. И картината, изрисувана днесъ въ историята въ сравнение съ много други народи, е и колкото рѣдка, толкова и по-печална: погърчени българи на югъ, поромънчени на сeвѣръ, посърбени на западъ, а потурчени изъ всички краища, додѣто се простиратъ етнографскитѣ прѣдѣли на българското племе.

А днесъ? Уви, днесъ хищнитѣ стремежи на сърби, гърци и ромънци за заграбване и прѣтопяване цѣли кжсове отъ българското тѣло сж вече на върха въ своята апогея.

Начало на потурчването.

Още отъ първото стжпване прѣзъ XIV в. на турцитѣ въ полуострова започва и разредяването на християнскитѣ народи съ колонисти турци изъ Мала-Азия отъ една страна, и потурчване мѣстнитѣ жители отъ друга. Съ постъпенното завладѣване и на българскитѣ земи тогава, много българи приематъ мохамеданството, за да запазятъ главитѣ си и имота си. Потурченитѣ граждани скоро се сливатъ съ турскитѣ прѣселенци и изгубватъ езика си

и етничния си битъ, като усвояватъ турския. Потурченитѣ пъкъ въ селата, а особено въ отдалеченитѣ такива отъ градоветѣ, главно изъ планинскитѣ покраини, си запазватъ не само въ цѣлость езика, но и своя битъ. Обаче, много и отъ послѣднитѣ, които сж попаднали въ близки съсѣдски съприкосновения съ турскитѣ колонисти, съ течение на врѣмената сж се сливали съ турския елементъ. Това сливане въ нѣкои покраини и днесъ окончателно не е завършено. У едни маса български думи въ езика и нѣкои славѣнско-християнски обичаи сж запазени дѣ повече, дѣ по-малко и днесъ, а у други само на половина турскиятъ езикъ е достигналъ да измѣсти българския.(1)

Има и маса чисто турски днесъ и по езикъ, и по битъ вече, т. е. окончателно прѣтопени въ турцизма едно врѣме български села, които си сж запазили както старитѣ не турски названия, а тъй сжщо и многобройни прѣдания между самото население, че сж били нѣкога българо-християнски. Такива се срѣщатъ и въ самитѣ турски карти и официялни документи, дѣто грижливо въ послѣднитѣ врѣмена се е гледало всичко да се прѣдстави въ турски ликъ. Тъй напр. ний имаме чисто турскитѣ днесъ села: *Борово, Бѣлица, Прѣполъ* въ Станимашко; *Виничени, Водоврати,* Велешко; *Градешница, Бѣлица,* Мелнишко; *Мандрица, Монастирь, Иванъ-*

1) Ето единъ отъ твърдѣ характернитѣ примѣри на полуасимилация-смѣшение! въ покрайната *Чечъ,* или *Мунджулусъ,* както се именуватъ нѣколкото десятки турски села въ долното течение на р. Мѣста, вий чувате! „Ей, уйка, *сива* кечи гюрдюниму *вазъ барчинкана* юкарж?“ (Ей, чичо, сива коза видѣ ли възъ бърдото нагорѣ). — *Йокъ са сътпъхъ* (не се разбрахъ) и т. н. Това не е опомачаване, както мисли покойниятъ Кжнчевъ въ своя толкова цѣненъ трудъ „Етнография и Статистика на Македония“, а е незавършенъ още процесъ на потурчване. Такива примѣри имаме и въ чисто български християнски села, които сж въ съсѣдство съ турски, каквото въ селото Дованъ-Хисаръ, Дедеагачко, дѣто и днесъ не знаятъ броягъ на числата по български, а турски: биръ *ко́за,* ики *овцё,* бешъ *кьаши,* и т. н. Дори въ компактнитѣ съ българи-християни покраини, като Ахж-челебийско, Рупчоско, Неврокопско и др. казватъ: *единъ* юзъ, *два* юза, *петъ* юза и т. н, вмѣсто една, двѣстотинъ и т. н. Отдѣлни пъкъ турски думи и побългарени такива ще срѣщнете твърдѣ много на всѣкждѣ въ българскитѣ говори, каквото глаголитѣ: *кърклади́са,* навърши 40 дни, *вазгечти́са,* отказа се, *билдирди́са,* обади, показа го и т. н.

кьой, Бунаръ-хисарско; *Потурнакъ-кьой*, Ахтополско; *Малкочъ*, Султанъ-ерско; *Грьхотно*, Дйовленско; *Гарничетъ*, Могленско; *Смилецъ, Хуй-Иванъ, Черкови*, Герловско; и много още други, които считаме за излишно понатъкъ да изброяваме. (1)

Такива многобройни географски, етнографски и исторически слѣди и до днешенъ день има запазени не само въ Тракия и Македония, но и въ чисто грѫцкитѣ страни въ Епиръ, Тесалия, вѫтрѣшна Гърция, островитѣ Тасосъ, Самотраки и др. и дори въ Критъ и Корфу. Тѣ ясно свидѣтелствуватъ за бивши славѣнски поселения, прѣтопени пъкъ въ елинизма .(2) Има ги и въ Македония, Ромъния и Сърбия, и всички тѣ неоспоримо твърдятъ, какъ е кѫсано тѣлото на българското племе непрѣкѫснато прѣзъ миналитѣ вѣкове и какъ продължаватъ да го кѫсатъ и днесъ, въпрѣки осветения въ съврѣменното просвѣтено човѣчество принципъ на народноститѣ, прокаранъ и въ правовия държавенъ строй у културнитѣ народи.*

---

1) Една група турски села около 30-на се намиратъ въ околиитѣ Ески-джумайска, Османъ-пазарска и Прѣславска, които носятъ името Герлово, Герловски села. Тѣ сѫ окончателно изгубили езика си, но сѫ запазили прѣдания за изтурчването си и нѣкои названия, каквито сѫ: *Градище*, *Пупулозя* и др. За селото *Хуй-Иванъ* старитѣ казватъ, че по врѣме на турченето кметъ на това село е билъ нѣкой си Иванъ, който упорито се държалъ да се не потурчва и отъ думата турска *Хуйлу Иванъ*, своенравенъ, упоритъ човѣкъ, останало името на селото Хуй-Иванъ. Старитѣ турци казвать, че когато ги изтурчили, карали ги съ сила петь пѫти на день да ходятъ въ джамията и правятъ своятъ *намазъ*—молитва. Това е било тежко за новитѣ правовѣрни, та една депутация оть нѣколко първенци отишла при ходжата да го моли да имъ намали петократното молене, като му занесли бакшишъ едно черно ягне. Ходжата взелъ ягнето, но не имъ удовлетворилъ молбата. Отъ тогава е и останала мѣстната поговорка: *Хемъ кара кузу гитти, хемъ калкъндж пинди*, което ще каже, че хемъ черното ягне отиде, хемъ кланянето продължи, остана сѫщото.

2) Вижъ сп. „Български Прѣгледъ", год. IV, кн. III отъ 1897 год., стр. 63.

*) Въ прѣдѣлитѣ на Царство България и днесъ при пословичната толерантность на българина и свободолюбивитѣ закони на страната системното макаръ и поединично погърчване никога не е прѣставало. То само за лишенъ пѫть твърди вродената психология на грѫцкото племе, главно въ лицето на неговитѣ вѣрски и обществени органи, всѣцѣло лелѣени въ мечтитѣ на бѫдащата велика Елада. Идете въ Станимака, Пловдивъ, Бургасъ и другадѣ и вий неможете намѣри ни едно грѫцко сѣмейство съ произходъ не български. *Лъжичникосъ*, *Станчидисъ*, *Цанчидисъ*, *Рунецосъ*, *Вулкидисъ*, *Спасидисъ*, *Загоридисъ* и безбройни други подобни сѫ прѣдставителитѣ на най-шовинистичната грѫцка интелегенция, която счи-

Додѣто еднаквостьта на вѣрата и вѣрскитѣ обичаи, подпомагани и отъ еднакво тежестия турски режимъ силно сѫ въздѣйствували за по-бързото прѣтопяване на много български поселения въ грѫцки, ромънски, па и срѫбски, толкова пъкъ рѣзката разлика между мохамеданството и турскитѣ нрави не сѫ били въ положение окончателно да прѣтопятъ друга маса потурчени прѣзъ миналитѣ врѣмена български покраини. А това потурчено днесъ българско население, което е запазило езика си, племенния си битъ и обичаи, и го дѣли само мохамеданския култъ отъ своитѣ еднородци, е твърдѣ голѣмо.

Това сѫ извѣстнитѣ и въ етнографската наука именувани съ общото име помаци.

Днешнитѣ географски прѣдѣли на помацитѣ.

Числени и показвани въ турскитѣ официялни и не официялни книжа за турци и по езикъ, народность и вѣра, повечето отъ тѣхъ прѣзъ всичкитѣ врѣмена на турския властенъ режимъ и не достѫпни за иновѣреца, ний неможемъ днесъ да знаемъ ни приблизително точното число на помохамеданченитѣ българи, нито много селца и колибаци, населени съ такива и пръснати изъ разнитѣ краища на бившата турска държава, собствено въ областитѣ Тракия и Македония. Все по тия причини и географ-

---

та за най-възвишенъ свой дългъ да нема слугини и слуги селянчета българи отъ съсѣднитѣ села, додѣ сѫ малолѣтни тѣ, да насади у тѣхъ грѫцката митична култура, а като порасчатъ, да ги задомятъ и сродятъ съ по-рано погърчени сѣмейства и ето ви нови членове на Мегали Елада съ всичкия бѣсъ противъ всичко не елинско. Такива живи свидѣтели отъ ломенето на българското тѣло вий намирате въ всѣки градъ и на днешна Ромъния, като *Добреско, Родеско, Славеско, Цанческо, Драгулско* и др. подобни. За въ самитѣ прѣдѣли пъкъ на държавицитѣ Гърция и Сърбия е излишно да се говори, тъй като тамъ българинътъ никога не може да се казва българинъ. Принципътъ на народностьта тамъ е чуждъ отъ врѣме Въ тѣзи страни моралната и правова стойность по други начинъ се разбира и прилага и отъ интелегенция, и отъ духовни и официялни власти, и отъ държавни порядки Послѣдната балканска война е пълна илюстрация на всичко това.

скитѣ прѣдѣли на помохамеданченитѣ българи, които днесъ сѫ запазили своя езикъ и бить, точно немогатъ да се знаятъ. При все това, вижда се, че тѣ заематъ главно югоизточната и централната части на полуострова. Има ги въ Скопския, Битолския, Солунския и Одринския вилеяти, а тъй сѫщо, макаръ и много малко, и въ старитѣ прѣдѣли на България. Обаче, главното имъ ядро заема Родопитѣ, Пирина и Малешевскитѣ планини, собствено бассейнитѣ на рѣкитѣ Арда, Мѣста и Струма, тукъ тамъ и по долинитѣ на Вардарь, Дринъ и въ горното течение на Бистрица.

На изтокъ къмъ брѣговетѣ на Мраморно и Черно морета, както и въ странитѣ на Цариградския полуостровъ, не се знае до сега, да ли се намиратъ помашки села, но и да би имало, повечето отъ тѣхъ ще сѫ прѣселници въ послѣднитѣ три десетилѣтия, смѣсени съ турци мохаджири изъ България. Помашката група започва отъ Баба-ескийско, дѣто се намиратъ селата *Козъ-бунаръ, Мандра, Катранджа, Бурнусусъ,* и *Наимъ кьой*. Слѣдъ тѣхъ въ Хайреболска кааза сѫ с. с. *Шалгамъ, Черкезъ-миселимъ, Баткънъ, Правчасъ, Данъшманъ, Попъ-кьой и Перинъ-чешме* по течението на Еркене. Въ Узунъ-кюприйско сѫ с. с. *Бейкьой, Хасанъ-бунаръ, Султанъ, Талишманъ, Турнаджикъ, Куртъ-бей, Павлево, Мандра, Кестамболъ, Сазлѫ-малкочъ и Каджъ-кьой*. Въ западнитѣ склонове на Курудагъ въ Кешанско сѫ с. с. *Тодоричъ, Акъджа и Куртъ-кьой*, а къмъ устието на Марица въ Еноска-кааза сѫ с. *Султаница* и около 35 кѫщи въ самия градъ Еносъ. Това сѫ помашкитѣ поселения, които се знаятъ за сега отъ лѣвия брѣгъ на Марица, нѣкои отъ които е извѣстно, че сѫ прѣселници въ ново врѣме.[1] Твърдѣ е възможно да е имало и други, които въ отстѫпва-

---

1) Въ студията на г. Карайовева „Материяли за изучване Одринския вилеятъ", кн. XIX отъ М. Сборникъ, 1903 г., всички сѫ посочени за турски, както и въ други нѣкои санджаци, защото свѣдѣнията си авторътъ е зелъ отъ турскитѣ салпамета, т. е, отъ официяленъ източникъ, който се знае какъвъ е той.

нето на турскитѣ войски въ последната Балканска война да сѫ повлѣчени съ тѣхъ за Цариградъ и Мала Азия.

Като се мине десния брѣгъ на Марица, започва най-многочислената, сѫщинското ядро, помашка група, която обгръща почти всичкия обширенъ лабиринтъ на цѣлитѣ Родопи съ много малки изключения въ нѣкои отъ краищата имъ. Тъй напр. въ долното течение на Арда, севѣрозападнитѣ склонове на Родопитѣ между Чирменъ, Харманли, Хасково, та до Тополовския проходъ, а тъй сѫщо и на десния брѣгъ на Арда до вододѣлитѣ къмъ Марица на изтокъ и Бѣломорския брѣгъ на югъ страната е населена само съ турци. Това е обръчътъ на Одринъ, въ който по политически и стратегически съображения е колонизиранъ съ прѣселници турци отъ Мала Азия още въ първитѣ врѣмена на турското затвърдяване на полуострова. Това е областьта на извѣстнитѣ по кръвожадностьта и разбойническия инстинктъ кърджалии. И тукъ, вѣроятно, мѣстното българско население на врѣмето си е било часть изтурчено и окончателно погълнато отъ колонизирания турски елементъ, друга часть унищожена, а оцѣлѣлото е изтласкано на вѫтрѣ въ планинитѣ. Запазенитѣ и въ официялнитѣ турски книжа български имена на мѣстности и села, днесъ чисто турски по всичко, като *Цара-тепе*, *Мандрица*, *Устура* и др., както и антропологическия типъ на населението свѣдочатъ за нечистокръвностьта на днешнитѣ кърджалии. Страната досущъ е била недостѫпна за друговѣреца, и нейното бѫдеще проучване безъ всѣко съмнѣние ще даде обилни факти, за да затвърдятъ истинностьта на горното прѣдположение. Важно е въ случая да се знае, че и при това силно и здраво мохамеданизиране на тоя чисто турски днесъ край пакъ сѫ се запазили помашки чисти села, каквито сѫ *Дутлу* въ Ортакьойско, *Кулели-бургасъ* въ Димотишко и една група отъ 6 села въ Софулийско: *Мерикосъ*, *Хебилево*, *Хаджи-Юренъ*, *Кутруджа*, *Мукада*, *Семеръ-бурунъ* и нѣколко

кѫщи въ с. *Малъкъ-Дервентъ*. Твърдѣ е възможно да сѫществуватъ и други помашки селца и колибаци, неизвѣстни и невъзможно да се знаятъ още изъ тая покраина, както е случая съ повече отъ десетината помашки села въ Кошу-кавашко (Мастанлѫ), които се узнаха слѣдъ прѣминаването на българскитѣ войски въ послѣдната балканска война.

Софулийската помашка група се намира къмъ южнитѣ височини между Шапчѫ-ханъ, Дедеагачъ и Софули въ планинската область Чаталъ-кая, послѣдниятъ високъ вододѣленъ гребенъ при спусковетѣ на Източнитѣ Родопи къмъ Марица и морето. Въ южната половина на Султанъ-ери (Кошу-кавакъ) се тоже врѣзва единъ клинъ къмъ кърджалийската область отъ петнадесетина помашки села, за които споменахъ по-горѣ, станали извѣстни въ послѣдно врѣме, а на югъ отъ тѣхъ вече всички спускове на Родопитѣ до Бѣломорската равнина сѫ изцѣло чисто помашки. Въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ по срѣдното течение на Арда турски села се срѣщатъ още въ източнитѣ половини на Дарѫ-дерската и Егридерската каази, дѣто има и смѣсени отъ помаци и турци села, каквото е голѣмото село *Акъ-бунарь*, безъ турскиятъ елементъ окончателно да е асимилиралъ помашкия. Отъ тукъ къмъ западъ цѣлитѣ Срѣдни Родопи, както тѣ административно сѫ подѣлени на Гюмюрджинската, Скеченската, Ахѫ-челебийската и Дйовленската каази, отсамъ старата българска граница Станимашката, слѣдъ нея Пловдивската и Пещерската околии (Чепино), по нататъкъ Неврокопската кааза, севѣрната и източната ѝ части, сѫ изцѣло помашки и съ разредени тукъ-тамъ и българо-християнски села, нѣкои чисти, а други смѣсени съ помаци. Чакъ на югъ къмъ излаза на Мѣста отъ планинитѣ помашката линия изоставя малкия ѫгълъ отъ югозападнитѣ спускове на Родопитѣ между Мѣста, града Скеча и полето, дѣто десетина села сѫ турци. На западъ отъ Мѣста помашки групи има още въ планинскитѣ области на Бозъ-дагъ и Кушиница—Драмско—Кавалско и Правишко. На

северъ задъ Мѣста помашката линия обгръща цѣлия Пиринъ, прѣминава въ долината на Струма и Брѣгалница, дѣто Малешевската група е по-многочислена. На югъ помашки села има въ южнитѣ склонове на Паякъ планина до надъ самото Солунско поле, понататъкъ въ Караджова планина—Воденско—и достига чакъ въ Костурско. На западъ помашки поселения, пръснати изъ цѣла Македония, свършватъ съ доста значителни групи въ Охридско, Дебърско и Рѣка, а на северъ Тетовско, Кумановско и Скопско и понататъкъ минава линията имъ задъ Шаръ планина къмъ Призренско.

Това е въ общъ видъ нарисувана географската наброска на помохамеданченото българско население днесъ, което всецѣло е запазило своя езикъ и битъ и което само яшмакътъ (покривалото) у женския полъ, феса съ бѣлата гъжва у мѫжкия и мълчеливо стърчещитѣ фигури на джамийскитѣ викала въ селата ви показватъ странната, неестествена картина въ външния си видъ въ случая: население по всичко въ живота, типа, езика и кръвьта славѣнско, българско, а само по култъ послѣдователи на Мохамеда.

Статистически данни за помацитѣ.

Послѣднитѣ данни, които имаме за численостьта на това помохамеданчено българско население—помацитѣ—сѫ слѣднитѣ:

I. Солунския вилеятъ.

1. Въ Ениджe-Вардарска кааза въ селата: *Фущани, Търстеникъ, Рониславци, Габровци, Кожушани, Карладово, Новоселци, Страища, Продромъ, Гостолюби, Слатино, Севрели, Корово, Рожени* и *Капиняни*, всичко въ 15 села съ 12,170 жители и отъ двата пола.

2. Воденска кааза: *Манастиръ, Църнешево, Прѣ-*

бждище, Струнино, Тресино, Сжботско, Костурчени, Рудино, Драгоманци, Поляни, Бизово, Кронцелово, Джедидъ и *Кърладово,* всичко 14 села съ 7,940 ж.

3. Тиквешка кааза: *Кафадарци, Витоша,* Неготино, *Глишикъ, Марена, Манастирецъ, Дрѣново, Бурля, Страмашево, Сирково, Росоманъ, Крушевица, Сопотъ, Турска курия, Криволакъ, Трешникъ, Пърджево, Бесвища, Барево, Вешне, Долни-Дисанъ, Тамяникъ, Пепелища, Вайшанци Бистренци, Дублино* и *Корешница,* всичко 27 села съ 17,961 ж.

4. Велешка кааза: *Горно-Врановци,* 1 село съ 1,900 ж.

5. Дойранска кааза: *Долно* и *Горно Горбасово,* 2 села съ 1,270 ж.

6. Сърска кааза: *Еникьой,* 1 село съ 220 ж.

7. Демиръ-Хисарска кааза: *Палмешъ,* 1 село съ 1,150 ж.

8. Петричка кааза: *Брѣзница, Сливница* и *Моравци,* 3 села съ 865 ж.

9. Мелнишка кааза: *Ново-село, Грънчаръ* и *Градешница,* 3 села съ 700 ж.

10. Горно-Джумайска кааза: *Осеново, Церово, Бачиново, Симитлий, Симитлийски чифликъ* и *Крупникъ,* всичко 6 села съ 3,900 ж.

11. Разложка кааза: *Мехомия, Бѣлица, Якоруда, Бачево, Добринища, Баня, Бабекъ,* всичко 7 села съ 8,870 ж.

12. Неврокопска кааза: *Тепленъ, Бесленъ, Кашица, Ракищенъ, Лозена, Вълково, Брѣзница, Корница, Лъжница, Илпово, Буково, Рибно, Цирополъ, Осиково, Скребатно, Фотягошъ, Горно-Дрѣново, Ореше, Долно-Дрѣново, Долянъ, Сатовица, Плетена, Джбница, Фустаня, Блатска, Крушово, Добренъ, Фъргово, Боболинъ, Манастиръ, Слащенъ, Вълкоселъ, Бархово, Витово, Избища, Туховища, Годешево, Крабулъ, Борово, Попово село, Владиково, Гражделъ, Сърдчанъ, Глумъ, Колюшъ, Русково, Любанъ, Боренъ. Осеница, Ловчища, Прибойна, Джбленъ, Малошийца, Стиренъ, Шурдилово, Кулария, Добро-*

жилъ, Калчово, Коченъ, Тисово, Върщенъ, Жижово, Любче, Марулево, Боженъ, Верждeница, Долна-Лжкавица, Страненъ, Барщенъ, Костенъ, Вощица, Осина, Перухъ и *Рашово,* всичко 74 села, съ 26,962 ж.

13. Драмска кааза: *Еникьой, Боболецъ, Сидерево, Пепелашъ, Джирновица, Крапица, Тифута, Теклево, Драчища, Левотинъ, Загоричъ, Берчища, Лишенъ, Пасрево, Халванъ, Балабанъ, Калово, Горуново, Жура, Катунъ, Пелпанъ, Кралюво, Чернягово, Радибошъ, Бахова, Черешово, Бичово, Лещенъ, Копищанъ, Хамидие* и *Султани,* [1] всичко 31 села съ 11,179 ж.

14. Правишка кааза: *Кучкаръ,* 1 село съ 500 ж.

15. Кавалска кааза: *Ески-Кавала, Корита, Кокала, Канали* и *Прѣнчово,* всичко 5 села съ 2,710 ж.

Всичко въ Солунския вилеятъ 190 села съ 98,297 ж.

II. Битолски вилеятъ.

1. Битолска кааза: *Търновци, Ресенъ, Буково, Сѫпотско, Лахци, Царедворъ, Дърмени, Подмочани, Козякъ, Сливница,* всичко 10 села съ 2,446 ж.

2) Прилѣпска кааза: *Пещалево, Дебреще* и *Лажани,* всичко 3 села съ 1740 ж.

3) Охридска кааза: *Пещани, Велющи, Райца, Охтиси, Подгорци, Лабунища, Боровецъ* и *Враница,* всичко 8 села съ 3026 ж.

4) Кичевска кааза: *Кичево, Прѣмка, Сърбица, Бачища, Горна Стрегомища, Долна Стрегомища, Първивци, Сърбяни, Староецъ, Лисичани, Прѣглово, Пласница, Крушица, Челопеци, Требино* и *Мадрица,* всичко 16 села съ 7,660 ж.

5) Дебърска кааза: *Обоки, Орбеле, Макелари, Долно Корчища, Клабучища, Житинени, Кочища, Брещица, Голѣма Папраница, Малка Папраница,*

---

1) Селата Хамидие и Султание сѫ прѣселници помаци отъ прѣди 20—25 год. изъ Рупчоско. Въ тая кааза има още помашки села, нѣкои вече наполовина усвоили турския езикъ, а други запазили го, но сѫ показани за турски у г. Кѫнчова.

Църни Обоци, Байрамовци, Горно и *Долно Горенци, Власики, Ябланица, Требища, Кленье, Летенъ, Стеблево, Себища, Голъмо Острени, Малко Острени, Радомирица, Мирешии, Отищане, Сърпетово, Тучени, Торбачи, Търново* и *Радовища*, всичко 31 села съ 10,292 ж.

6. Рѣканска кааза: *Жерновница, Видуши, Болетинъ, Требища, Вельо-Бърдо, Раостоше, Хаджиевци, Присойница, Скудринье, Долно Косоврасти, Могерче*, и *Янче*, всичко 12 села съ 6,565 ж.

7. Костурска кааза: *Жервени, Желимъ, Цакони, Добролища, Дрѣничево, Галища, Забърденъ, Желегоже, Гърлени, Св. Недѣля, Ошени, Четирекъ* и *Горно Папратско*, всичко 13 села съ 4,340 ж.

Всичко въ Битолския вилеятъ 93 села съ 36, 069 ж.

III. Скопски вилеятъ.

1. Скопска кааза: *Юрумлери, Долно Кучичани, Пазаруша, Цвѣтово, Умово, Държилово*, всичко 6 села съ 2445 ж.

2. Тетовска кааза: *Еловяце, Урвичъ* и *Враньовци*, всичко 3 села съ 1554 ж.

3. Кумановска кааза: *Помакъ-кьой, Косматица*, всичко 2 села съ 500 ж.

4. Малешевска кааза: *Пехчево, Берово, Царево село, Габрово, Вирче, Стамиръ, Градъ, Звегоръ, Трабатовище, Истевникъ, Цървеникъ* и *Калиманци*, всичко 12 села съ 8605 ж.

Всичко въ Скопския вилеятъ 23 села съ 13,114 жители.

IV. Одрински вилеятъ.

1. Димотишка кааза: *Кулели-Бургасъ*, 1 село съ 150 ж.

2. Ортакьойска кааза: *Дотлу*, 1 село съ 800 ж.

3. Узунъкюприйска кааза: *Бейкьой, Хасанъ-бунаръ, Султанъ . .* , *Талишманъ, Турнаджикъ, Куртъбей, Павлово, Мандра, Кестамболъ, Сазлж-Малкочъ* и *Кадикьой*, всичко 11 села съ 1200 ж.

4. Баба-Ескийска кааза: *Козъ-бунаръ, Мандра, Катранджа, Бурнусусъ* и *Наимъ-кьой*, всичко 5 села съ 3385 ж

5. Суфулийска кааза: *Мерикосъ, Хебилево, Хаджи-юренъ, Кутруджа, Мукада, Семеръ-бурунъ* и нѣколко кѫщи въ българо-християнското село Малъкъ-Дервентъ, всичко 7 села съ 3570 ж

6. Еноска кааза: *Султаница* и въ града Еносъ 35 кѫщи, всичко 2 села съ 685 ж.

7, Кешанска кааза: *Тодоричъ, Акъджа* и *Куртъкьой*, всичко 3 села съ 750 ж.

8. Хайреболска кааза: *Шолгамъ, Черкезъ-Муселимъ, Баткънъ, Правчасъ, Данъшманъ, Попъ-кьой* и *Перинъ-чешме*, всичко 7 села съ 3205 ж.

9. Дйовленска (Рупчоска) кааза[1]: *Тъмрешъ, Черешово, Осиково, Петваръ, Чуреково, Михалково, Чиликли, Селча, Лѣсково, Брезенъ, Бѣденъ, Дйовленъ, Аланджиево, Касъкъ, Доспатъ, Гюмюшъ-дере, Барутинъ, Чавдаръ-махала, Каинъ-чалъ, Кара-дере, Дерилери, Наипли, Дюшекъ-дере, Кестенджикъ, Айгъръ-дере, Триградъ, Балабанъ*, Настенъ, *Мугла* и *Катранъ-чокуръ*, всичко 31 села съ 26,810 ж.[2]).

10. Кошукавакска кааза (Мастънлѫ): *Авренъ, Дикили-кайрекъ, Дикили-каянлъкъ, Дикили-джафаръ, Дикили-хазуренъ, Узунъ-химитлеръ, Дерменъ-тепе, Ирекъ, Кара-Шабанларъ, Хасуртъ, Кӑркъмъ, Каракашъ* и *Козюренъ*, всичко 13 села съ 3755 ж.

11. Гюмюрджинска кааза: *Терзьоренъ, Ададере, Гердеме (Кьоръ-Димо* го казватъ помацитѣ), *Чалаблѫ, Мусево, Балдъранъ, Ешекъ-дере, Казлачъ, Айлъка, Ени-махале, Кирково, Ортакчи, Сърпъ-дере, Данъкчи, Ипдере, Арабаджи-кьой, Долно Капиново, Горно Капиново, Чакалово. Теке-дере, Баладжа, Коюнъ-дере, Каинъ-чокуръ, Ени-кьой, Юваджалѫ, Керезли, Пекмеза, Гюрлюкъ, Коюолv, Къркма, Кузренъ*,

[1]) Това сѫ извѣстнитѣ „Непрѣдадени села“ въ долината на Кричимъ, които по-рано се числѣха въ Одринския вилаетъ, а въ послѣдно врѣме се присъединиха къмъ Солунския.

[2]) Въ това число не влизатъ и тритѣ турски села *Грохотчо, Гьовренъ* и *Карабулакъ*, въ които населението е смѣсено юруци и помаци, но послѣднитѣ сѫ усвоили вече турския езикъ.

Кованлъкъ, Янево и *Пъндъкъ,* всичко 34 села съ 10,625 ж.

12. Дарждерска кааза: *Дарж-дере, Узунъ-дере, Доленъ, Гюнели, Тикла, Сарикъсъ, Самларъ, Макмуларъ, Елехча, Ерма-рѣка, Аламовци, Сарияръ, Бани, Мемково, Жуванци, Алмали, Угурли, Буково, Шахинъ, Пазаръ, Бекилеръ, Молка-рѣка, Меминево, Шаренка, Циганско, Долня, Барата, Сѣниково, Союджукъ* и *Карааланъ,* всичко 30 села съ 16,990 ж.

13. Ахж-челебийска кааза: *Пашмакли, Аламидере, Арда, Боюкъ-дере, Горенъ* и *Доленъ Паласъ, Виюво, Влахово, Вълканово, Гьокче-бунаръ, Демирджикъ, Кирезли, Козлуджа, Кокаличъ, Кючюкъ-дере, Мочуръ, Муставчово, Пашевикъ, Петково, Пъндажекъ, Горно-Райково, Смилянъ, Союджикъ, Текиръ, Топукли, Тозъ-бурунъ, Трънъ, Фъндажекъ, Хасанково, Чамлъджа, Чангъръ-дере, Енузъ-дере,* всичко 32 села съ 35,000 ж.[1]).

14. Егридерска кааза: *Хамбаръ-дере, Рѣка, Бозва, Балъкъ-кьой, Берово, Давудево, Бостанъ, Вълканово, Долащъръ, Лъджа, Лѣсково, Синково, Козлуджа, Ахрянкьой, Алмали, Съртъ-кьой, Менекше, Терзи-кьой, Ховазли, Вълчово, Трѣва, Лесиченъ, Ерекли* и *Юрпекъ,* всичко 24 села съ 20,000 ж.

15. Скеченска кааза: *Исьоренъ, Алмалж, Окманъ-ери, Сѣниково, Кетенликъ* и *Сандевица,* всичко 6 села съ 4500 ж.

Всичко въ Одринския вилеятъ 207 села съ 131,445 жители.

И тъй споредъ нашето изчисляване общиятъ брой на помашкото население е слѣдния:

1—Въ Скопския вилеятъ 23 села съ 13,114 ж.

2—Въ Битолския вилеятъ 93 села съ 36,069 ж.

3—Въ Солунския вилеятъ 190 села съ 98,297 ж.

4—Въ Одринския вилеятъ 207 села съ 131,445 ж.

5—Въ старитѣ прѣдѣли на Царство България споредъ прѣброяването отъ 1900 год. около 20 села съ 19,578 ж.

---

[1]) Тукъ сж посочени имената на административнитѣ общини, въ които влизатъ по нѣколко села и махали. Сжщото е и за Егридерската и Скеченската каази.

Всичко 533 села съ 298,503 ж. и отъ двата пола. [1])

Споменахме и на друго мѣсто по прѣди, че точното число на помашкото население не може да се знае. То далечъ прѣвишава горнитѣ цифри и по други причини, освѣнъ посоченитѣ по-напрѣдъ.

1-о. Изчислението е правено на кѫщи, като се смѣта една кѫща за едно сѣмейство срѣдно съ 5 члена. Задружниятъ животъ у помацитѣ е много по-силно спазенъ, отколкото и у българитѣ-християни, и у турцитѣ. Обикновено женenитѣ синове у помацитѣ живѣятъ заедно съ родителитѣ си често пѫти и слѣдъ смъртьта на послѣднитѣ. Тъй щото въ една кѫща подъ единъ покривъ, числени като една челядь, живѣятъ 2-3, нѣкждѣ и повече сѣмейства съ по 10-15 и повече члена.

2-о. У помацитѣ раждаемостьта е както и у сънародницитѣ имъ българи-християни. Не сж рѣдкость родители и у тѣхъ да иматъ 5-6 и повече дѣца, а много рѣдко 1 и 2. При това бездѣтнитѣ сѣмейства сж много рѣдки и стремежътъ да иматъ рождена челядь е първиятъ идеялъ на всѣка женена двойка. Освѣнъ това, помашкото население живѣе въ планинскитѣ мѣста въ разредени села и колибаци, спазило е своя чистъ и патриархаленъ животъ, който прѣкарва все на откритъ чистъ въздухъ, доволно е отъ своето положение, лишено е отъ грижи и напънь на съврѣменната култура и изнѣженость, а всичко това указва влияние на почти пословична дълговѣчность у тѣхъ, чудна издържливость, силно физическо развитие, и много видове болести, присжщи на градското съсловие, за него сж чужди, незнайни. Поради всичко това и смъртностьта е минимална у тѣхъ.

---

1) Споредъ г. Ростковски („Живая Старина" 1897 г.) въ Битолския вилаетъ има 11,542 ж. помаци, въ Солунския 97,620 ж. безъ Дйовленската кааза, а въ Скопския 13,114 ж. всичко въ тритѣ македонски вилаета 122,276, а споредъ Кѫнчева 14?,803, което ний земаме за най-близкото при истината, защото той не само че лично е споходилъ повечето отъ тѣхъ, но и свѣдѣнията е събралъ на самитѣ мѣста и щателно провѣрилъ отъ непосрѣдни източници.

3-о. Много помашки сѣмейства сѫ прѣселени и се прѣселватъ въ близосъсѣднитѣ си градове по чисто економически причини, а особено отъ тѣзи покраини, дѣто земята е станала оскѫдна за увеличающето се население. Такива има въ Пловдивъ, Сѣръ, Драма, Неврокопъ, Кавала, Солунъ, Скеча, Гюмюрджина и др.[1]) Всички тѣ не влизатъ въ горнитѣ изчисления, минаватъ за турци и полека-лека се сливатъ и безвъзвратно изгубватъ въ турския елементъ, като усвояватъ турския езикъ, нрави и животъ.

4-о. Изчисленията за тритѣ македонски вилеяти безъ Дйовленската кааза ний зехме отъ Кѫнчева, а тѣ сѫ отъ прѣди 15 години, слѣдователно, единъ прирасть макаръ и въ своя минимумъ отъ тогава до днесъ трѣбва тоже да се има прѣдвидъ[2]).

Възъ основа на всичко това съ положителность трѣбва да приемемъ, че общото число на потурченитѣ българи (помацитѣ), които днесъ се намиратъ въ българскитѣ земи и които напълно сѫ спазили своя езикъ, типъ, обичаи и битъ, ще надминава 400,000 жители и отъ двата пола[3]).

Въ Македония изтурченото българско население днесъ съставя една десета отъ всички българи християни, когато въ Одринско то е почти една трета. Това показва, че потурчването най-напрѣдъ трѣбва да е почнало отъ източнитѣ първо завладѣни земи отъ турцитѣ и е имало за цѣль да се осигурятъ новитѣ отомански столици — Одринъ и Цариградъ — съ едновѣренъ елементъ.

За забѣлѣзване е, че гърци потурчени има много малко. Както Кѫнчевъ, тъй и Ростковски ги изчисляватъ въ тритѣ македонски вилеяти на около 14,000 жители и то сѫ повечето пришелци отъ Критъ и Янинско. Спорѣдъ Верковича, потурчване

---

[1]) Знае се, че само въ града Пловдивъ днесъ живѣятъ повече отъ 200—на помашки сѣмейства които прѣзъ разни врѣмена сѫ прѣселени въ послѣднитѣ 30 години.

[2]) Сравни „Македония. Етнография и Статистика 1900 год.

[3]) Господинъ Г. Димитровъ въ своята книга „Княжество България“, ч. I. стр. 109, казва, че тѣхния брой възлиза на 600,000 ж.

на гърци въ Епиръ е станало прѣзъ втората половина на XVIII в., когато цѣлиятъ Епиръ е билъ злѣ опустошенъ отъ Али-паша[1]. Въ източна Македония само селото *Лальово* въ Сѣрско е потурчено гръцко село, а споредъ Иречека, още и селата *Лозникъ* и *Корница*, Неврокопско. Но послѣднитѣ говорятъ чисто български, както и другитѣ помаци, па и никакви прѣдания не сѫществуватъ, че сѫ били нѣкога гърци.

Знае се, че и при идването на турцитѣ въ полуострова компактната маса население до самитѣ брѣгове на Егейското море и по нататъкъ къмъ Епиръ и Тесалия е било българско. И при всичко, че източна и срѣдна Тракия, включително съ Родопитѣ и Егейското крайбрѣжие, както и южна Македония до тогава често пѫти да сѫ прѣминавали и по задълго врѣме прѣстоявали подъ византийска власть и всецѣло подъ влиянието на гръцката духовна култура, това компактно българско население си е останало чисто, напълно спазило своя етниченъ славѣнски битъ и езикъ. Не особено голѣмо множество гърци сѫ живѣли тогава въ крайбрѣжнитѣ градове, старитѣ търговски гръцки колонии, които по врѣме на изтурчването сѫ се засилили отъ сполучилитѣ да избѣгатъ въ тѣхъ българи, които отпослѣ бързо се слѣли и погърчили. И естествено е, че турцитѣ само въ това многочислено българско население сѫ виждали единствениятъ опасенъ за господството имъ елементъ, та сѫ прибѣгнали къмъ помохамеданчването му. При наличностьта на многобройнитѣ оцѣлѣли до днесъ етнографски, езикови, битови, историко-археологически, па ако щете и антропологически слѣди, не допущатъ други прѣдположеиия.

Свърхъ всичко това не може да се изпуща отъ прѣдъ видъ и друго стократно доказано обстоятелство: гърцитѣ, подъ водителството на фанариотитѣ, пословични по своята вродена психика на хит-

---

1) Верковичъ, „Топограф етнограф. очеркъ Македоній" 171, 178, 179. Waigand, „Die Aromunen", I. 128-129.

рина, вѣроломство, лукавщина и силна вражда къмъ славѣнството, сж съумѣли и тогава, както и всѣкога, да се приближатъ и приспособятъ за най-прѣданни и вѣрни на мохамеданското господство. Има достатъчно исторически данни, които уличаватъ не само гърцитѣ въ тѣхнитѣ широки маси, но и тѣхното висше и нисше духовенство въ явно подстрекателство противъ едновѣрнитѣ си съсѣди българи, за да се изтурчватъ тѣ, щомъ е било невъзможно да ги погърчатъ.[1])

Имената помакъ и ахрянинъ.

Помакъ и *ахрянинъ* — това сж двѣтѣ главни имена, съ каквито въобще се именуватъ приелитѣ едно врѣме мохамеданската вѣра, т. е. потурчилитѣ се българи. Но името *помакъ* е много повече познато, разпространено, отъ колкото името *ахрянинъ*. Послѣдното е локално име, само въ Родопитѣ се знае и употрѣбява то, когато помакъ-помаци се казватъ въобще потурченитѣ българи и всѣкждѣ другадѣ изъ българскитѣ земи: ловченски помаци, сѣрски помаци, разложки, тетовски и др. Това име е вече добило гражданство, минало е въ на-

---

1) Послѣднитѣ балкански войни още веднажъ ще впишатъ въ страницитѣ на историята типичната умраза на гърка противъ славѣнина. На чело и този пжть стои православния фенеръ. Когато българскитѣ войски достигнаха чаталджанскитѣ линии, помашкото население въ Одринско и Източна Македония масово почна да напуска мохамеданската вѣра и прѣминава наново въ обятията на прадѣдовската си християнска. Гръцки агенти отъ Кавала, Сѣръ, Скеча, Гюмюрджина, Одринъ и други градове, дори отъ Станимака и Пловдивъ, подъ булото на търговци, започнаха да кръстосватъ помашкитѣ покрайнини и увѣщаватъ, дори и заплашватъ населението, за да не се отказва отъ мохамеданството. Въ Неврокопско бѣха уловени двама сѣрски гърци, пратени отъ сѣрския владика и прѣдрешени на ходжи съ корана подъ мишница съ сжщата цѣль между помацитѣ. Въ Скеча били подмамени десетина помашки сѣмейства отъ с. Шехинъ и хитро укривани въ най-вѫтрѣ гръцки кжщи. Гръцки андартя се бѣха промъкнали чакъ въ Дѣвленско, изпочупили кръстове и икони въ десетина покръстени помашки села, а при оттжплението си къмъ Сѣръ, населението завлѣчено съ жени и дѣца ограбени, а слѣдъ това оставени на смъртьта. Сжщото е извършено отъ гърци и турци башибозуци и въ помашкитѣ села въ Гюмюрджинско и Скечанско, а въ Даръ-дере дори и убиха двама помаци братя, защото не приели на ново да ставатъ мохамедани.

уката, па и самитѣ турци казватъ помаци на тѣзи свои нови едновѣрници, и ако въ турскитѣ официялни книжа името помакъ е замѣнено съ имената мохамеданинъ, мюслюманинъ, динъ-ислямъ, то това се прави по чисто политически съображения: турскиятъ господствующъ елементъ да личи въ по-голѣмо количество, отъ колкото той е въ дѣйствителность. Нѣщо повече отъ това. Името помакъ — помаци е извѣстно и тъй ги казватъ всички други народности въ Турция, когато не всѣкждѣ у българитѣ е познато това име, като въ разни покраини помацитѣ се именуватъ отъ едноплеменницитѣ си българи-християни и съ разни други имена. Тъй напр. помацитѣ въ Шарско се казватъ *торбеши*, въ Кичевско — *àповци* (отъ арнаутската дума *àпо*, което значело братко, брайно, чичо), нѣкждѣ изъ Сѣрско и на помацитѣ наредъ съ българитѣ-християни казватъ *мърваци*, а въ с. Ковачовица, Неврокопско, имъ казватъ *погàнци* отъ *погàнецъ*. (въ Ахжчелебийско *бугàнецъ-бугàнци*, изневѣрници*). Въ нѣкои мѣста изъ Македония турцитѣ имъ казватъ още и *дилсъзи*, безезични, незнаещи турски езикъ; въ срѣеното течение на р. Мѣста имъ казватъ *чешлии-чеченци;* въ Кошукавакско — *ерумъ-динлии*, полувѣрци, а нѣкждѣ и *ерумъ-чаръклии*, полуцървулци и т. нат. По-общо е името *потурнàкъ-потурнàци*. До колкото се знае, името помакъ-помаци е само за българитѣ потурчени, когато въ Босна и Херцеговина това име досущъ е непознато. Тамъ изобщо на потурченитѣ сърби казватъ *потурнакъ-потурнаци*, или пъкъ съ географското име *бошнаци*. Въ Родопитѣ и у помаци, и у българи-християни името бошнакъ не е прозвище само за етнична или вѣрска отлика, нито е пъкъ за ниска културность или други интелектуални неджзи, както това е съ името помакъ. Когато се каже *бошнакъ*, *бошнацка работа*, разбира се човѣкъ кавалеръ, изкренъ, честенъ въ думитѣ и дѣлата си, чистъ по душа, юнакъ човѣкъ.

*) *Испугàниха ни*, изневѣриха ни, натрапиха ни чуждя вѣра, казватъ въ Неврокопско.

Името помакъ се срѣща и въ пѣснитѣ:

Бѐали помакѝни мàлеа,
Бѐали платнà бѐалеат*)
И низ дрýм'е гл'ò̀адат.
. . . .

Пер. сп. XV кн.

Въ Куманово има и село съ името *Помакъ-кьой.*

Думата помакъ и у българи, и у турци, и у гърци изобщо наредъ съ етнографското му разбиране е още и прозвище, качествено име, което характеризира извѣстни интелектуални качества, като простота, несръчность, неодѣланость, животинска лакомия, липса на културность и др., но не и прѣстъпни елементи. Отъ това и изразитѣ: *ако съмъ помакъ, та не съмъ ахмакъ, да ми давашъ зелени краставици; яде като помакъ; лежи като помакъ; помацка работа,* значи грубо, разхвърлено, безъ вкусъ нѣщо направено. Та турцитѣ съ името помакъ изказватъ и своята неприязънь къмъ помацитѣ, а когато е да нагрубятъ, да изразятъ по-голѣма ненависть къмъ нѣкого, при името помакъ прибавятъ и думата *ай* — мечка, т. е. оприличаватъ помацитѣ по качествата си съ мечкитѣ, тѣхнитѣ съжителници въ планинитѣ.

Отдѣ произлиза името помакъ? Е ли то старинно, племенно, тъй да се каже етнично име, или е дадено отпослѣ по други нѣкои причини, свързани съ политическия и общественъ животъ на помацитѣ слѣдъ дохождането на турцитѣ въ полуострова и слѣдъ изтурчването на голѣма часть отъ поселенията му? Обстойно критико-историческо изслѣдване на това име, до колкото зная, не е имало до сега ни у насъ, ни въ чужбина въ чуждата литература. Нашитѣ домашни историци и етнографи даватъ само откъслечни мнѣния и прѣдположения по него име и това, което казватъ тѣ, възприема се съ резерва или не и отъ чуждия ученъ свѣтъ. Почти всички тѣзи прѣдположения се ссилаватъ на етимологизуване думата помакъ, но не и на научни, лингвистични или други изводи.

Прѣди всичко нека се не изпуща отъ прѣдъ видъ, че името *помакъ-помаци* (ж. родъ *помакиня*, ср. р. *помаче*, прил. *помашки*, турско отглагол. сжщ. *помаклъкъ)* не е племенно, етнично опрѣдѣление на населението само въ една покраина, а е слѣдов. само за българо-мохамеданитѣ въ Родопитѣ, България и Македония; защото, както се каза, съ името помакъ-помаци се назоваватъ всички помохамеданчени българи безъ разлика дѣ живѣятъ тѣ. Второ, това име не се придава на помашкитѣ съжители българи-християни нито отъ самитѣ помаци, нито пъкъ отъ вънншнитѣ на помашкитѣ покраини тѣхни едновѣрци и еднoплеменници. Трето, името помакъ е ново име; никой до сега не знае, да е споменато нѣкждѣ въ историческата книжнина ни у византийцитѣ, подъ чието владѣние въ извѣстни врѣмена сж се намирали Родопитѣ и Македония, дѣто е ядрото на помацитѣ, нито въ българската, или пъкъ въ друга нѣкоя.

Най-разпространеното мнѣние за произхода на думата помакъ е, че то произлиза отъ помагачъ. Захариевъ въ своето „Описаніе на Т.-Пазарджишкжтж каазж“, стр. 66 дословно казва:

„Отъ цѣпинскиты Българы въ завоеваніето едни сж ся били съ Турциты на Куртово (това мѣсто е въ Рилла планина 6 часа на югъ отъ Голѣмо Бѣлюво и е предѣлъ на бѣлювското окружіе, а нарѣчено е така отъ тогавашнійтъ юнакъ Курта), а другити были въ рѣченага крѣпость, и подиръ превзиманіето на Раковицж, още 9 мѣсеци ся били съ Гази Даутъ паша, нъ като ги насилилъ отъ три страны, отъ тѣхъ едни побѣгнали при рудопскійтъ Деспотъ, а другиты испратили посланницы въ Пловдивъ при Лала Шахбединъ и се подчиниле подъ турскжтж власть съ тѣзи условія: 1) да ся развалятъ до основа сичкиты цѣпински крѣпости; 2) засѣкж душж да платятъ по една жлътица военни разноски; 3) да даватъ десятъкъ на сичкиты произвѣденія на Гази Даутъ паша; 4) на мѣсто харачъ и други данъцы да сж длъжнп сичкиты мжжіе, отъ 20 до 35 годины, да отиватъ съ турскжтж войска на битвиты, дѣто и да било като помагачи (отъ което ся наричатъ отъ помагачи на *Помаци)*, и 5) да не зависятъ отъ друга черковна власть, а сами да си ся управляватъ духовно. Това послѣдне преимущество и до днесъ иматъ останалиты непотурчени Помаци Българе . . . . . .“

Струва ми се, че покойниятъ авторъ не е правъ, като казва, че името помаци е останало и на непотурченитѣ българи въ Цѣпино, за което е дума, защото, ако той, може би, и да е слушалъ въ роднията си градъ да казватъ нѣкои и на българи-християни помаци, то е само въ случаи, когато да се оприличатъ тѣ на помаци, като тѣхни съжители и съ еднакви почти битови чърти. Многоуважаемиятъ български историкъ Иречекъ въ своята „История Болгаръ“ казва: „Мохамеданскитѣ Българи въ настояще врѣме изобщо се наричатъ помаци (вѣроятно отъ помагачъ)“[1]). Обаче, въ своето по-послѣшно съчинение „Княжество България“ авторътъ промѣня първото си прѣдположение и казва: „Самото име *Помакъ* остава необяснимо; българскитѣ тълкувания отъ *помагачъ* и други не издържатъ критика“. Навѣрно, че и други наши писатели (Славейковъ, Хр. П. Константиновъ, Кѫнчевъ, Димитриевъ и др.) отъ Захариева и Иречека сѫ приели това тълкуване на думата помакъ отъ глагола помагамъ и отлаг. сѫщ. помагачъ.

Второто прѣдположение върху произхода на думата помакъ е слѣдното: още при завладѣване отъ турцитѣ полуострова, знае се, че много българи сѫ приели мохамеданската вѣра, едни да запазятъ живота и имота си, а други отъ съблазънь за едно добро живуване. И едното, и другото е *подмамване* или *помамване* отъ старобълг. *мàмити-мàнити*, помамвамъ, помамихъ, помаменъ. *Пумàми са и утѝде*^{а}, *пудмàмил са е*^{а} *едно*^{а}*ш, нѐма вращане*^{о} и др. п., означаватъ подлъзналъ се, повелъ се е, съблазнилъ се е и т. н. Интереено е, че и самитѣ помаци въ Родопитѣ тълкуватъ името помакъ отъ памамени. *Пумàмили са са на врѐме*^{а}*ту стàрите*^{а}, *та то*^{а}*й стàналу*“ казватъ тѣ. Отъ тукъ и думата *помакъ—помаци*: подмамени или помамени да приематъ чужда вѣра.[2])

Третото прѣдложение, което най-малко почива на едно по-умѣло етимологизуване, нито пъкъ по исторически основи щогодѣ допустимо, е това, че

---

[1]) Вижъ бълг. прѣводъ: Райновъ-Бояджиевъ.

[2]) Вижъ „Двадцатипятилѣтіе итоги Княжества Болгаріи“, т. II. кн. 2. стр. 99.

когато турцитѣ завладѣли полскитѣ земи Каменецъ — Подолцкъ, Холцинъ и околноститѣ имъ, много полски фамилии били земени отъ тамъ и докарани въ Пловдивско, за да работятъ по оризевитѣ чалтици. Едни отъ тѣхъ останали вѣрни на своята християнска вѣра и се нарекли *Павликени* (отъ духовника имъ Павелъ), а другитѣ приели мохамеданството, поселили се въ Родопитѣ и отъ името *полякъ — поляци* се добило развалената днесъ име *помакъ—помаци*[1]).

Освѣнъ горнитѣ тълкувания върху произхода на думата помакъ, има още нѣколко такива етимологизувания, неизвѣстни до сега въ науката. Тѣ сж слѣднитѣ:

а) Отъ глагола помѣтамъ се, пометнахъ се, което означава въ Родопитѣ и Македония отказахъ се отъ нѣщо,измѣнихъ на думата си, задълженията си, вѣрата си, не устояхъ. *Той са е^а пумѐтнал,* значи изневѣрилъ е на думата си. И помацитѣ сж се пометнали на врѣмето отъ вѣрата си и сж приели чуждата, ислямската, и отъ това въ народнитѣ уста се етимологизувала и добила думата помакъ.

б) Въ Разложко пъкъ казватъ, че отъ глагола *мъкне, макне*, влачи се, върви слѣпо подирѣ му, по умътъ му, е произлѣзло името помакъ. *Помàкнали* се наврѣмето по чуждата мохамеданска вѣра отъ малодушие, или за облаги, и отъ това се добило името *помакъ*.

в) Други произвеждатъ отъ *мжка, помжка*, т. е. измжчени, изнасилени да се потурчатъ.

г) Въ Родопитѣ се приказва и още едно прѣдположение, че помацитѣ съ своето малодушие да се откажатъ отъ прадѣдовската си християнска вѣра, сж се явили въ очитѣ на съжителитѣ си българи-християни като излишъкъ негоденъ, изметъ непотрѣбна, прилични на *помѝя,*[2]) и отъ тамъ и прозвището помакъ.

---

[1]) Вижъ „Мемоаритѣ на Чайковски", М. сб. кн. X. стр. 445.

[2]) Помия е обиркитѣ, остатъцитѣ по сждоветѣ отъ храна, трохи и др., които, вмѣсто да се хвърлятъ на купището, събиратъ се и се даватъ на домашния добитъкъ. Помия още значи и смито нѣщо, отъ омиени сждове водата.

Други такива догадки за произхода на думата *помакъ* за сега не сѫ познати, но ми се вѣрва, че все ще сѫществуватъ още нѣкои и други изъ народната етимология въ разнитѣ покраини, дѣто живѣятъ помаци.

Кое отъ изброенитѣ прѣдположения е вѣрниятъ произходъ на името помакъ, за сега съ положителность неможе да се твърди. При все това, менѣ се струва, че най-близки до истината сѫ второто и третото мнѣния, (буква в.) а особено послѣдното. Отъ кореньтъ на старобълг. **манити, мамити** и новобълг. мамя, измаменъ, помаменъ или подмаменъ и пр. сѫ общоупотрѣбителни въ народнитѣ говори и еднакво понятие изразяватъ за впечатлението, каквото на врѣмето се е произвело у народа отъ едно тъй силно и рѣдко историческо събитие: подмамването, или помамването на голѣмо масово число хора да измѣнятъ бащината си вѣра.

Съ по-голѣма, обаче, достовѣрность може се приеме третото прѣдположение отъ глагола **мѫча-мѫчити,** защото тукъ имаме въ потвърждение историческитѣ паметници и безбройнитѣ спазени прѣдания, че съ измѫчване, съ изнасилване е извършено потурчването, въ което мѫченически сѫ дàли живота си и хиляди други българи, които сѫ приели смъртьта, а останали твърди въ бащината си християнска вѣра.

Колкото пъкъ за първото прѣдположение, което се базира върху думата помагамъ, помагачъ и отъ тамъ помаци, вънъ отъ прѣсилването на етимологията въ случая и исторически не издържа критика, защото и слѣдъ изтурчването сѫ се запазили въ извѣстни българо-християнски села правàта да бѫдатъ тѣ войнишки, доганджии, дервенджии и др. подобни *помагачи* на турската власть, но името помакъ-помаци не е останало и върху тѣхъ нито отъ самитѣ помаци и турци, нито пъкъ у самитѣ тѣхъ.

И останалитѣ други етимологизувания сѫщо не могатъ послужи за разяснение на въпроса, защото тѣ пъкъ иматъ локално произхождение, т. е. ети-

мологизувани сж и сж извѣстни само въ извѣстни отдѣлни покраини и то споредъ понятието, което изразява коренътъ и формата на думата само въ споменатата отдѣлна покраина.

Много по-голѣмъ интересъ за науката прѣдстава името *ахрянинъ* и неговиятъ произходъ.

До колкото се знае за сега, думата *ахрѐ^а^нин, ахрѐ^а^нка, ахрѐ^а^нче* по родъ; *ахрѐ^а^не,* мн. ч., *ахрѐ^а^нцки-а-о,* прилаг. (Ахж-челеб., Дарждерско и др.), или *ахр'ѐанин* и пр. (Рупчоско, Неврокопско и др.), сжществува и е общоупотрѣбителна само въ Родопитѣ, додѣто тѣ се простиратъ надлъжъ и наширъ. Вънъ отъ тѣхъ това име нито просто като дума въ говоритѣ е извѣстно, непонятно за всички поселения безъ разлика на народность и вѣра. Неизвѣстно е то вънъ отъ Родопитѣ и въ онѣзи покраини, дѣто има помохамеданчени българи, т. е. помаци. Дори въ Разложко, съсѣдна покраина на Родопитѣ и дѣто помашката брънка е продължение отъ ядрото ѝ въ тѣзи планини, името ахрянинъ — ахряни е неизвѣстно. Въ първата часть на тѣзи ми бѣлѣжки азъ споменахъ, че българитѣ християни по цѣлитѣ Родопи, изъ които се намиратъ пръснати на отдѣлни части или смѣсени съ помацитѣ села и покраини, не именуватъ съплеменницитѣ си потурчени съсѣди съ думата помакъ-помаци, а имъ казватъ ахрянинъ-ахряни. Тъй е въ Рупчоско, Чепинско, Неврокопско, Сѣрско, Скеченско, Драмско, Дарждерско, Гюмюрджинско. Софулийско и пр. И самитѣ помаци въ Родопитѣ си се знаятъ и си казватъ ахряни, а не помаци, макаръ че тѣмъ почти еднакво е не до тамъ приятно да чуватъ за себе си ни едното, ни другото име. Освѣнъ това, и помацитѣ никога не придаватъ името ахряни на съсѣдитѣ българи-християни. Но една малка разлика има въ случая и тя е, че името помакъ звучи нѣкакъ си като полуофициялно име, добило единъ видъ гражданство, и като общоупотрѣбително вънъ отъ Родопитѣ на всѣкждѣ, та и на самитѣ помаци то не се вижда неприятно, дори обидно, отколкото име-

то ахрянинъ. Въ прѣдѣлитѣ на Турция винаги е било рѣдка смѣлость у единъ българинъ да каже на помака ахрянинъ. Такова нѣщо би станало само въ моментъ на раздразнителность, па и при сигурность, че ще мине безнаказано. Вънъ отъ Родопитѣ само въ криполскитѣ села на тѣзи планини и близкитѣ тѣмъ градове и паланки нѣкои знаятъ и употрѣбяватъ името ахряни, ала това сѫ научили тѣ пакъ отъ родопчанитѣ, съ които сѫ съсѣди и иматъ най-чести сношения. Тукъ трѣбва да се разбиратъ само турцитѣ и българитѣ, защото у другитѣ народности — евреи, гърци и ерменци — името ахряни пъкъ досущъ не е познато.

И така, името *ахрянинъ-ахряни* е чисто локално име. Извѣстно и употрѣбително е то само въ прѣдѣлитѣ на Родопитѣ, а вънъ отъ тѣхъ е непонятно, непознато.

Слѣдъ казаното по-горѣ неволно се пораждатъ въпроситѣ: отъ кѫдѣ цроизлиза това име? Е ли то етнично, племенно име, или произлиза и то възъ основа на нѣкакви народни етимологизувания? Старинна, архаична ли е тая дума, или произходътъ ѝ е сравнително отъ пò-ново врѣме? На тѣзи въпроси не е тъй лесно да се отговори съ пълна достовѣрность, защото, додѣто за произхода на думата помакъ ний имаме поне домашни прѣдположения, то пъкъ за името ахрянинъ и такива липсватъ, и освѣнъ г. Иречекъ, никой другъ до сега тъй авторитетно не се е изказалъ за това име. При все това азъ мисля, че за името ахряни историята ще има рѣшающата дума, а не народната етимология, както е съ думата помаци. Двѣ прѣдположения за сега сѫ извѣстни, отъ които едното като че ли се има за достовѣрно. Първото е, че думата ахряни е възможно да произлиза отъ Ахридòсъ, старинно име на една область въ Родопитѣ, а второто — отъ библейската дума агаряни отъ Агаръ, наложницата на Аврама. Слѣдователно, по първото прѣдположение думата ахряни е старинно име, а по второто е отъ по-ново врѣме, отъ врѣмето на турското завладѣване полуострова, когато

много християни-българи по едни или други причини сж се отказали отъ прадѣдовската си вѣра, християнската, и сж възприели мохамеданската, т. е. агарянската. Въ книгата на г. Попова за живота и дѣйностьта на Търновския патриархъ Евтимий се казва, че и когато светиятъ старецъ билъ на заточение въ Бачковския монастирь, увѣщавалъ е малодушнитѣ и слабитѣ въ вѣрата си българи-християни да не се подмамватъ било отъ страхъ, било отъ съблазънь и да приематъ ислямството, а да отбѣгватъ отъ *вѣры агарянской*)*. А г. Иречекъ въ своето прѣкрасно съчинение „Княжество България"[1]) дословно казва слѣдното: „Подъ името Ахридôсъ се разбирала, слѣдователно, долината на срѣдна и долна Арда. Отъ сегашнитѣ названия напомнятъ ни за него на гледъ името на покрайнината Ахъръ-челеби при най-горното течение на Арда и името *Ахряне,* както се наричатъ помацитѣ въ Ахъръ-челеби и при горното течение на Кричимската рѣка, обаче и едното и другото оставатъ вънъ отъ границата на онази стара областъ. Името Ахряне произлиза по-скоро отъ библейското *Агаряне* (Ἀγαρηνοί, както православнитѣ още отъ срѣднитѣ вѣкове наричатъ Турцитѣ и изобщо мюслюманитѣ". По-рано пъкъ въ своитѣ „Пжтни бѣлѣжки за Срѣдна Гора и за Родопскитѣ планини[2])", като говори за стария *Ахридосъ,* завършва съ слѣднитѣ думи: „Споредъ всичко това излиза на явѣ, че Ахридôсъ се викала долината на срѣдната и долната Арда, вънъ отъ Ахъръ-челеби, къмъ изтокъ отъ него. Отъ нинѣшнитѣ имена приличатъ на Ахридôсъ названието на Ахъръ-челеби при най-горната Арда и на Помаци — *Ахряне* въ сжщия прѣдѣлъ и при горното течение на кричимската Въча, макаръ че и едното и другото не е влизало въ прѣдѣлитѣ на оная стара областъ". Отъ тия цитати се вижда, че многоуважаемиятъ историкъ на южното славѣнство е наклоненъ да приеме, че името ахряни по-скоро произлиза отъ

---

[1]) Вижъ Аргировия прѣводъ стр 594.
[2]) Вижъ „Пер. сп. на Б. Кн. Дружество", кн X, стр. 23.

библейското агаряне, отколкото отъ стариннитѣ географски имена Ахридо̀съ, Ахридо̀ски планини и по-далече отъ старобългарското хридъ = ридъ.

Но въ дадения случай друго едно обстоятелство трѣбва да се знае. Това е, че думата *агаряни,* като изходна на думата *ахряни,* е позната само на едно малцинство отъ книжовнитѣ хора у насъ, които тъй или инъкъ сѫ боравили съ историческата книжнина и въобще сѫ запознати съ литературата за Родопитѣ и то въ ново врѣме. На мнозинството и наши, а още повече чужди учени, както и на широкитѣ слоеве отъ поселенията и вънъ и вжтрѣ изъ Родопитѣ, думата агаряни е досущъ непозната, непонятна. А щомъ поселенията въ Родопитѣ знаятъ и употрѣбяватъ името ахряни, би трѣбвало да знаятъ и тълкуванието, етимологизуването ѝ отъ агаряни, както това е съ думата помакъ. Това именно обстоятелство дава право да се мисли, че името ахряни не ще може да сеземе въ положителна мисъль, какво то произлиза отъ агаряни. При липсата на обстойни и основателни критико-исторически излѣдвания и по тоя въпросъ до сега съ право ученитѣ сѫ възприели това прѣдположение. Колкото пъкъ че името *ахряни* би произлѣзло отъ географското име Ахридосъ, се вижда отъ цитуваното погорѣ мнѣние на най-компететния въ случая иашъ историкъ г. Иречекъ, че щомъ Ахридосъ е било само една покраина, една малка область отъ многото такива въ прѣдѣлитѣ на Родопитѣ, то и името ахряни трѣбваше да е локално име, извѣстно само въ границитѣ на дадената область, т. е. въ една само покраина въ тѣзи планини, а не въ цѣлия имъ просторъ, или пъкъ обратното, трѣбваше да е извѣстно то и вънъ отъ Родопитѣ, както сѫ извѣстни и други подобни етнически, или географски имена, като шопи, загорци, вардариоти, гагаузи и други такива.

У древнитѣ римски и гръцки историци се споменува за едно племе трако-илирийско, що е обитавало споредъ едни въ Родопитѣ, а споредъ други

се разбира нѣкждѣ между Хемусъ (Стара-планина) и Родопитѣ и което се е казвало **агриани** — ἀγριάνες. Ето напримѣръ какво се казва тамъ:

(Strabon YII fragm. 36 p. 281 (Didot)

«Strymon ortus ex Agrianibus Rhodopoe, quibus adjacet Parorbelia Macedonioe». (Стримонъ има своя изворъ у *Агрианитѣ* на Родопитѣ, при които лежи Македонската Парорбелия).

(Strabou YII. 5. 11. p. 264).

«Triballi *ad Agrianibus* usque ad Istrum quindecim dierum itineris spatium occupabant». (Трибалитѣ обитаваха отъ *Агрианитѣ* до Истъръ (Дунавъ) едно пространство отъ 15 дни пжть).

(Theopompe 44. Fragmenta Historiarum Groecarum edit Firmin I. 285, 44).

«Agrioe, masculinum, gens est Peonioe inter Hemum et Rhodopen».

(Агрие (мжж. р.) е народъ на Пеония между Хемъ (Стара-планина) и Родопитѣ).

(Charax Pergam ensis F. H. G. III. 642, 26).

(Агрие народъ Пеонски между Хемъ и Родопи се казва и *Агриани)*.

Duxippus Athenieusis F. H. G. III. 668. 1.)

(Подиръ смъртьта на Александра Велики неговиятъ намѣстникъ Антипатеръ бѣше господарьтъ на Македония, Гърция, Илирия, на Трибалитѣ и *Агрианитѣ)*.

Александъръ Македонски въ врѣме на своя походъ противъ трибалитѣ и илирийцитѣ е ималъ въ своята войска и *агрианитѣ*. Професоръ Г. Кацаровъ въ своята студийка „Арианъ: походътъ на Александра велики къмъ Дунава“[1], прѣводъ отъ 'Ανάβασις 'Αλεξάνδρου“, като дава коментаръ върху нѣкои точки, въ забѣлѣжка 13 казва: „Единъ избранъ отредъ служилъ като свита на царя и се казвалъ *агема* (ἄγημα). с) φιλοί (голи) — леко въоржжени, рекрутирани повече отъ войнственитѣ племена на тракитѣ и пеонцитѣ; отъ послѣднитѣ най-изкусни

1) Вижъ „Пер Сп. на Б. Кн. Дружество“ кн. LXV.

били *агрианитѣ* (за тѣхъ в. *Томашекъ*, цит. съч, стр. 21 сл.). Тѣ служили σφενδονῆται (пращници), τοξόται (стрѣлци) и ἀκοντισταί (които фърлятъ копия)".

Въ другъ новъ наученъ трудъ на г. Кацарова се казва: „Въ битката при Силезия (221 г. пр. Хр.) у македонския царь служили 1000 *агриани*". По-надолѣ: „Въ 171 г. пр. Хр. въ войската на Персея намѣрваме 3000 пеонци, *агриани* и траки. . . . .[1])"

Когато Дозонъ е пѫтувалъ изъ Турция, въ Сѣръ се срѣщалъ съ покойниятъ Ст. К. Салгънджиевъ, който до руско-турската война е билъ учитель тамъ, и му казвалъ и твърдѣлъ, че отъ Димотика до Еносъ на изтокъ, та до устието на р. Мѣста е живѣело още едно славѣнско племе, най-рано дошло на Балканския полуостровъ, което се казвало *акрѐни*, а когато дошли турцитѣ, едни отъ него приели мохамеданството, а други опазили славѣнското си произхождение. Въ старо врѣме неговитѣ прѣдѣди бивали наемници на римлянитѣ и се сражавали въ войнитѣ имъ съ варваритѣ. То носѣло въ посоченитѣ прѣдѣли и днесъ изпорченото име *ахряни* отъ *акрѐни* [2]). Тукъ сигурно Дозонъ е говорилъ за *агрианитѣ* у Стрибона, като е чулъ, че родопскитѣ помаци днесъ се казватъ *ахряни*.

Дали наистина днешното име *ахряни*, което иматъ помохамеданченитѣ родопски българи, е не друго нищо, освѣнъ името на древното племе *акриани* или *агриани*, за каквото споменаватъ историцитѣ отъ оная далечна епоха, е въпросъ откритъ за науката. Ще трѣбва да се прослѣди историческата литература и слѣдъ падането на македонската държава и то прѣзъ всички епохи по-сетнѣ, та чакъ до най-ново врѣме, па ще трѣбва освѣнъ това да се досъбератъ и други свѣдѣния изъ самàта още неизучена вѫтрѣшность на Родопитѣ, собствено отъ всички помашки покраини въ народоучно отноше-

[1]) Вижъ „Битътъ на старитѣ траки" и пр. въ Сборника на Б. Академия на наукитѣ, кн. I. год. 1912.

[2]) Вижъ книжката „Лични дѣла и спомени, или неравна борба съ елинизма въ Солунъ и Сѣръ" отъ Стефанъ К. Салгънджиевъ, Пловдивъ, 1906 година.

ние, за да може да се залѣзе въ разискване на тоя твърдѣ интересенъ за науката въпросъ. Но при наличностьта на горѣ-приведенитѣ исторически данни изтъкватъ двѣ обстоятелства, които безспорно могатъ да се противопоставятъ при едно положително рѣшение на въпроса. Първото отъ тѣзи обстоятелства е, че самитѣ горни цитати отъ древнитѣ историци не опрѣдѣлятъ точно областьта, въ която сж живѣели *агрианитѣ*. Додѣто на едно мѣсто се казва, че това древно племе е обитавало въ Родопитѣ при изворитѣ на Стримонъ, сегашна Струма, други пъкъ посочватъ областьта на агри анитѣ между Родопитѣ и Стара-планина. А както се знае, ни въ долината на Струма, нито пъкъ въ днешното корито ра р. Марица има покраина, въ която да е запазено за населението ѝ името ахряни, нито пъкъ се знае за сега било географско название, било друга дума въ бита на тѣзи страни, която дума по форма или корень да подхожда, да произлиза отъ думата ахряни. Другото обстоятелство е, че ако се приематъ за отечество на древнитѣ агриани Родопитѣ, тогава съ името ахряни трѣбваше да се казватъ и българитѣ християни въ тѣзи планини, а не да се дава това име само на потурченитѣ имъ съплеменници тамъ*).

Като изброихъ познатитѣ малко или много до сега прѣдположения досежно възможния произходъ на името *ахряни*, ще си позволя да посоча на други нѣколко характерни бѣлѣзи, върху които бждещитѣ издирвачи и тѣзи, що окончатело ще опрѣдѣлятъ произхода на думата ахряни, все ще трѣбва да се спратъ. Ето въ що се състоятъ тѣ:

---

*) Интересно е и слѣдното прѣдположеняе на името *ахряни*, етимологизувано и локално, извѣстно само въ една покраина. Въ Неврокопско въ нѣкои българо християнски села (Ковачовица напр.) казватъ, че името *ахряни* на помацитѣ е дадено отъ думата *айрянъ*—бутано млѣко, мжтеница, млѣко отъ което маслената часть е прибрана. А на помацитѣ, както се знае, най-любима и най-главна храна е млѣкото. Обаче, думата *айрянъ* е турска, самитѣ помаци на млѣкото не казватъ *айрянъ*, па млѣкото сжщо е любима храна и употрѣбителна и отъ българитѣ — християни тамъ, безъ впрочемъ да се придава и тѣмъ името *ахряни*, или *айрянджии* — любители на мжтеницата.

При послѣдователнитѣ изучвания на Родопитѣ и пълниятъ съ цѣнна архаичность битъ на тѣхнитѣ поселения, колкото тѣзи изучвания и да сѫ нищожни до сега прѣдъ неизчерпания въ случая битовъ източникъ тамъ, се доловиха двѣ скѫпоцѣнни истини: 1) въ запазената всестранно първобитность на родопскитѣ поселения и въ тѣхния битъ духовенъ и материяленъ има поразително сходство съ нѣкои чисто руски покраини, особено въ централна Русия, въ земитѣ на великоруското племе. 2) Това сходство най-ясно изтъква у помацитѣ, чиито условия, животъ и др. п. сѫ ги запазили изолирани, чужди, далечъ не засегвани отъ врѣмената, които на всѣкждѣ внисатъ бързи измѣнения. И за забѣлѣзване е още, че колкото извѣстна помашка покраина е по-задънена, по-скрита въ обширния лабиринтъ на тѣзи планини, колкото тя е по-несъобщителна съ останалия окрѫжающъ я свѣтъ, толкова е тя по-архаична, по-чиста, по-цѣлно първобитна въ всичко.

Отъ всички области на народоуката отъ помацитѣ въ Родопитѣ малко много имаме до сега само езиковъ материялъ, събранъ и изнесенъ прѣдъ учения свѣтъ и то само отъ нѣколко покраинки, когато много други още кѫтове досущъ оставатъ непознати за никого ни въ едно отношение. Отъ събранитѣ обнародвани и необнародвани до сега народоучни материяли между другитѣ езикови особици твърдѣ характерни сѫ слѣднитѣ:

а) Силно акане у всички помаци изъ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ и южнитѣ имъ склонове (Скеченско, Дарждерско, Ахѫ-челебийско и др.) Всѣко неударено **о** се произнася на **а**, като: **магѝла, кабѝла, атѝде**[а], **адбе**[а]**рá, Кастадѝн, памéтна, падпѝра, Рáйкаво, Карлýкаво. пòдмала, авѐн, авéс, арéл** и т. н. вмѣсто: *могѝла, кобѝла, отѝде, отбрà, Костадѝнъ, помѐтна, подпѝра, Рàйково* (село), *Карлýково* (село), *пòдмола, овѐн, овѐс, орѐл* и пр.

б) Пълногласие въ думи помежду група двѣ и повече съгласни, което не е друго, а запазени ста-

робългарскитѣ гласни ъ и ь, като: во̀ªлеªка, во̀ªреªшеª, гаро̀беª, жеªрѐªбеª, пале́ªва, хала́дну, гала́с, мара́с, пала̀тну, гала̀ва, кара̀ва, сала̀ма, мале́ªка, атпарѐш, сабеªра̀ (събьрати), кане́ªза (кънязь), или кеªне́ªз, пачѐла (бьчела), во̀ªрати гу, варатѐну (крътѣти), васадѐ, насаде́ (вьсьде), го̀раку, гарачѝву (горъкъ), деªнес, деªне́ска (дьньсь), назава̀ гу, завѐ (зъвати), мало̀гу (мъногъ), карамѝлу (кръмити), саре́бру (съребро) и т. н., вмѣсто диалектнитѣ днесъ у българитѣ-християни въ Ахж-челебийско и другадѣ: *воªл'к*, или *въªл'к'*, *воªрх* или *въªрх* (Бачково *вал'к')*, *гро̀б'еª*, *жрѐªбеª*, *плѐªва* или *пл'а̀ва*, *хла̀дну*, *гла̀с*, *мра̀с*, *пла̀тну*, *глава*, *кра̀ва*, *сла̀ма*, *млѐªку* или *мл'аку* (Рупчоско), *отпрѐш* — отпрѣдъ, *сабра̀*, *кнеªз*, *пчѐла*, *вартѝ*, *вреªтѐну*, *съªде—с'а́кадеª*, *го̀рку—горчиву*, *д'нес—д'неска*, *зувѐ*, *мло̀гу кармѝлу*, *срѐбру* и пр. Въ Велико-рускитѣ говори се произнасятъ: галавою, гародъ, малока, маладою, карава, варота, серебро, галосъ, салома, палотно и т. н. съ замѣна неудареното о съ а.

в) Свойственото умекчаване на съгласни въ Родопскитѣ говори, като: кѝт'ки, л'у́л'ки, ад'нѐсеª, пасте́л'кеª, ма̀кеª, плад'нѝна, кол'к'у. ад'ве́деª, му́т'ку (мънинко), во̀ªл'к', по̀ªл'х (Ахж-челеб.) и мн. др.

г) Замѣняването въ много случаи въ Царждерския говоръ е съ и, като: сѝдло, дѝвир, мѝнеª, тѝбеª, веªчѝр'ам. сѝло, мѝсо, пирда̀ла, сридѐ, ниде́ªлеª и др. вмѣсто: *сеªдло̀*, *дѐвеªр*, *мѐнеª*, *тѐбеª*, *веªчѐрам*, *сѐло*, *мѐªсо*, *преªда̀ла*, *среªдѐ*, *неªдѐªлеª* и пр.

д) Склонитбени отлики, каквото сж стариятъ дателенъ и творит. падежи: іуна̀цеªм, ко̀н'еªм, ма̀йцеªм, ко̀ªрстум, сѝлум и пр.

е) Лингвистични-словарни особици, като: ку́знеª — ковачница, кутри—а—о, у помацитѣ катрѝ—а—о, вмѣсто кой—я—е, крамала (крамольникъ) и др.

ж) Стариатъ инфинитивъ: видеªт', чуе́ªт', ходеªт' (видѣти, чути, ходити) и др. въ Софулийско, Дарждерско и др.

Въ втората часть на „Толковый словарь живаго великорусскаго языка“ отъ В. И. Даля, стр. 1346, срѣщаме думата **Охрѣянъ**, акавски *ахреян*, м. р., което значело „лѣнтяй; неотесаный, неуклюжій, грубый, мужиковатый увалень . . . **Отхреянитъ** *прм* остаетъ въ парѣ, лукавитъ, лѣнится. **Охреять, охрянуть** *нвг. ярс. тмб.* выздоровѣть, оправиться“. Тѣзи думи се употрѣбяватъ въ Пермска, Вятска, Новгородска, Ярославска и Томбовска губерни.

Въ Ахж-челебийско има думата **харѐ^а^е**, вирѣе добрѣ, расте добрѣ и пр. **Нихарѐ^а^е**, значи не отива добрѣ, не му понася да расте, слабѣе. Обаче, тя изглежда да е отъ гръцката дума *хароса*.

И думата **ахрянин** — и въ Родопитѣ е прозвище за интелектуални недостатъци. Като кажатъ **ахрянин**, разбиратъ едновремѣнно и човѣкъ грубъ, непохватенъ, простакъ, неодѣланъ, лѣнивецъ. *Стòри гу ахрѐ^а^нцка рабута*, значи, направи нѣщо грубо, просто. *Навò^а^рве^а^ катỳ ахрѐ^а^нин*, яде неприлично, лакомо, бързо като помакъ. *Истe^а^га са кату ахре^а^нин*, значи, лѣнтѣе, лѣни се, мързеливъ е. *Сѝчкуну му мe^а^са на ахре^а^нцку*, всичкитѣ му работи и обноски сж груби, неподатни, прости като на ахрянинъ.[1]) Интересно е, че и турцитѣ въ своитѣ обръщения къмъ помацитѣ употрѣбяватъ името ахрянинъ за прозвище на не одѣланъ, просто лѣнивъ човѣкъ.

Само едно село е спазено и въ официалнитѣ турски книжа съ името *Ахрянъ-кьой*, Егридерско.

Възъ основа на всички тѣзи извѣстни за сега данни неволно се поражда въпроса: дали не е тукъ въ родопскитѣ *ахряни* запазено наредъ съ бита и езика си и старинното племенно име, прозвище едно и сжщо съ своитѣ еднoплеменници въ обширнитѣ русски степи, отдѣто е станало и разселването на всички други славѣнски народи?

---

[1]) Наредъ съ името *ахрянинъ* и великорускoто *охреянъ*, ний имаме и селото помашко *Смилянъ* въ долината на р. Арда, старо село съ развалини отъ още по-старо поселище въ околностьта му, а това име напомня старитѣ *смоляни*, що сж живѣли въ Родопитѣ и аналогичното име на града *Смоленскъ* въ Русия.

Кога и какъ е ставало изтурчването. - Исторически данни за това

Мохамеданството е култъ, който само съ брутална сила може да се налага и разпространява. Тъй се е зародилъ въ началото си, тъй е продължавалъ и прѣзъ всички врѣмена слѣдъ появяването му. Такъвъ е билъ той и при прѣминаването и и установяването на турцитѣ въ Балканския полуостровъ, такъвъ си е останалъ и прѣзъ всичкото господство на турцитѣ, та дори и до днесъ.

Потурчването на българското население е започнало кога по малко, кога масово още отъ XIV в., а въ началото на XVI в., то е станало и политическа и стратегическа цѣль на турскитѣ султани, за да усигурятъ османската власть въ новопокоренитѣ си земи. Знае се, че султанъ Селимъ I. (1512—1520) сериозно се заловилъ да потурчи всичкитѣ си християнски поданици и заповѣдалъ на великия си везиръ да обърне всички черкви на джамии, да забрани богуслужението на християнитѣ и да прѣдава на смърть всички, които не приематъ мохамеданството. Тая жестока заповѣдь не могла да се изпълни, защото тогавашниятъ великъ везиръ Пири-паша и стамболскиятъ мюфтия Джемали се случили умни хора, които убѣдили султана да отмѣни заповѣдьта си, но при все това, прѣзъ врѣмето на Селима се потурчили много български покраини, и всичкитѣ хубави каменни черкви се прѣобърнали въ джамии.[1])

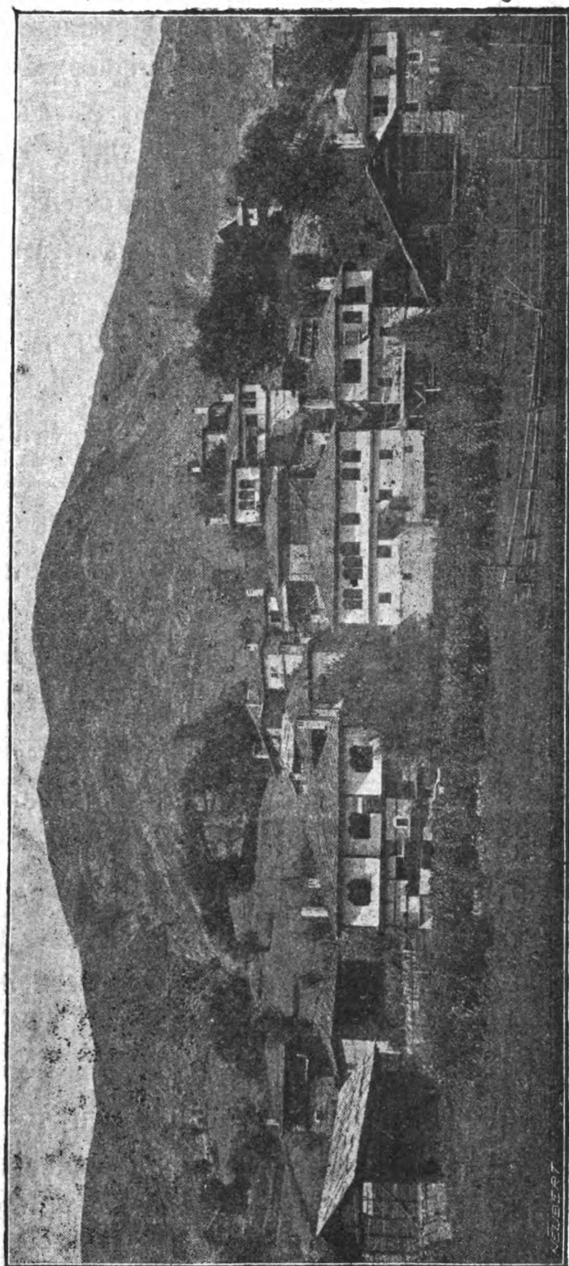
Между запазенитѣ домашни прѣдания, записвани отъ домашни лѣтописци по изтурчването, отбѣлѣзваме слѣднитѣ:

1-о. Въ единъ сръбски лѣтописъ се казва: „ко лѣто 7050 (1542) пусти Селимъ елъзади и продаде црькве и манастире“[2])

Hammer, G, d, Osm, R. I 804.
Дриновъ, „Историческо освѣтление върху статистиката на народноститѣ въ източната часть на Б. Княжество“ П Сп VII. 9-11.

[2]) В. Григоровичъ. О Сербія. 59.

Часть отъ помашко село въ Родопитѣ отъ ново врѣме.

2-о. Въ намѣрения отъ професоръ Ламански ржкописенъ сборникъ, прѣписъ на Паисиевата история, непознатъ писачъ пише: „Патріархъ нѣкто цариградскій, аду наслѣдникъ, діаволу другъ, который Іуда, новый Аріа, ошолъ при царя Селима на поклоненіе и сказалъ ему: царю многолѣтный, есть твои подданницы Болгарскій родъ, суровы человеци, къ бранѣхъ непобѣдимиміи, и аще не смириши ихъ до конца, то паки возстанутъ на тебе и возмутъ землю свою отъ тебе. Но да разоришъ началныя мѣста ихъ и градоначалниковъ ихъ. и тогда будешъ миренъ отъ брани.... Тогда Султанъ съ великою яростію возрѣвъ на него и вопроси его: гдѣ есть: да гдѣ есть началное мѣсто ихъ? Рече же патріархъ Селиму: имъ есть столны градъ Терново, вь Өракіи Андріанъ-градъ. Тогда воста съ великимъ гнѣвомъ на Болгарію въ лѣто Христово 1522. Селимъ самъ разори Өракію отъ Андріанъ-градъ до Срѣдецъ-града, а единъ Каймаканъ Мурза татарскій съ 46 тысящими войска татарска покрай Дуная и Стара Планина вся рассипаша отъ Черного моря до Видинъ, а въ Македонію посла своего везиря сосъ 33 тысящею войска, начъ отъ Драма даже до Босна, все потурчилъ: Доспатъ планина тогда истурчилъ, Еспину, *) Крупникъ, Кочени вси тогда истурчили..... Тогда и Терновския патріаршія огнемъ сожигоша и патріарха мечемъ заклаша“.[1])

---

[1]) Дриновъ. „Историческо освѣтление“. П. Сп. VII, 9.
*) Вмѣсто Чепино.

3-о. Въ 1831 год. на покойния Стефанъ Захариевъ отъ Пазарджикъ старият тогава свещеникъ Илия далъ на кожа писанъ трѣбникъ, който билъ разпокжсанъ на половина, но въ края му била запазена слѣдната бѣлѣжка: „когито търскій амира царь Мехаметь нарѫканъ ловецъ подигна сеферь на мора. та испрати 105 хиляды войскж по море и 150000 по сѫхо. Тогись додоха въ плодинъ Градъ 6 паши та преминаха изъ пещерж. и мехаметь паша са много іеничерь доде въ Цѣпина на Костантово. и сабра васы попове и кметове та гы тѫри въ верѫгы. и каза врехъ хаинларь васъ Али османь Патиша милѫва та недавате Царіево. само кога трієва помагате на наша-та воскіе. и ные вы милѫваме като нашите іеничере, а в'іе сты искали да дигате глава на вашя царь. тогись Банъ Велю и протопопъ Костантинъ отговориха честити Везиро нашите момчета до скоро са былй са царските войскы по тѫносъ, по тараболѫсъ и мисирь. че що видяхте грѣзно отъ насъ, и пашата каза выё лажете. мене обади карабашоть въ филиве. (плодински митрополить проклѣты Гавріилъ) и тіе казаха онъ насъ незаповеда, тачи оти мѫ недаваме веримъ та ни клевети. и паша-та отговори елисте и вы'е кавре оти дане давате ето че сты асыи. и повѣле на іеничерете даги исколять сыте. тогись некои кара имамъ хасанъ оця ѫмоли пашата даги простъ ако се потѫрчать и на гергювдень се потѫрчиха Банъ Велю. протопопъ Константинъ. попъ Гюрге, и попъ Димитьръ въ Костантово. и сыте кметове и попове

отъ дрȣзите сѐла и̓ като̀ бѣеше мнѡго гладиꙗ. паша̀-та оста̀ви още четири оци да ни тȣ̑рча̀ть. и̓ кои се потȣ̑рчать даимь дада̀ть жито за̀ ıаденıе, и̓ онь отиде прıесь разлога вà Солȣ̑нь. на̀шите се тȣ̑рчиха до Богорȣ̀дица (Аvгȣ̀ста). които се неистȣ̑рчиха едны искла̀ха. дрȣ̀зы бегаха по̀ гѡрата и̓ тıа̀мь изгѡреха ка̀щите. и̓ аса̀нь оџꙗ пȣ̀сна мнѡго конıе вà градоть (Татаръ-Пазарджикъ) та докараха жито ѿть беглıкь ха̀нь (Куршумъ ханъ) и̓ стова̀риго вà цр҃ькките ст҃аа петка, и ст҃ıи апѡстоль андреꙗ вà костантѡво и̓ разда̀де на̀ потȣ̀рчените ка̀щы по двѣ̀ мıери рожь и двѣ̀ мıери просо. тачѐ на̀ петкѡвдень дѡде ферма̀нь ѿть ца̀роть да̀ сѐ сабера̀ть бльгарете та̀ да ста̀нать раıа. да̀ да̀кать хара̀чь и̓ вери̓мь и̓ да̀ оти̓вать на̀ войскıа. и̓ сабра̀хасе бежанците та саградиха ка̀щы вà камьнıець. и̓ ракитово. тогись повечето бежанцѝ ѿть страхоть ѡтидоха при̓ стара рıека та сьградиха нѡво сѐлище Батьѐво. аса̀нь оџꙗ за кашмерь натѐра потȣ̀рнıаците та расипаха сыте црькви ѿть костьнець до станимька 33 монастире и̓ 218 црькви. и̓ така̀ Божию попȣ̀щенıю расипахасе бльгарете ва цѣ̀пина. помѣ̀ни Гѡсподи грıешнааго и̓ недостоинааго раба̀ твоıего пѡпь Метѡдııе драгиновь ѿть сѐло корова̀ записа се вà лѣто ҂а҃х (1600)[1]."

4-о Въ едно четвероевангелие № 33 по инвентара въ библиотеката на Зографския монастирь въ

[1]) Стефанъ Захариевъ. „Географико-историко-статистическо описание на Татаръ-Пазарджишката кааза". 1870. Виена.

Атонъ, отъ 1567 год. на листъ 354 има слѣдната бѣлѣжка:

„.... Писах сїю книгꙋ йзь крива изв(о)да паки донешие дроу правїю на почело исправих Мадеевꙋ глвоу. писах ꙋ днь цра Селима кръвник. влꙋдник. кинопїгате годинє по всеи земли своей кра ганичарє за тем трав'нинꙋ й люто зло приепивель ємй тело й на многа зла ꙋ то лѣт люта й прискрьбна времна то ра немох добрѣ съписати простите. амин:[1])

5-о. Въ единъ ръкописенъ миней на Лѣшечкия монастирь (Македония) на 1-ия листъ има слѣдната бѣлѣжка отъ патриархъ Арсений Черновичъ отъ 1733 година:

„въ лето гнїє ,а.ѱ л.г. маїа во а днь ми нижейменоватй придохом на видѣнїє стомꙋ манатирꙋ йже въ мирє Х'рамꙋ стлагѡ чꙋдотворєца хва Николаа, съ прѣѡсщеним митрополитом Скоп'ским кир К'vрїлом, ѡ тогда лютїє бє и насилїа право-слав'номꙋ нарадꙋ ѿ чедъ 'Агарин, а най-пачѣ пастирем христо именитаго с'тада:“

6-о. Въ сбирката отъ стари ръкописни и печатни книги въ Пловдивската Н. Библиотека № 2 по инвентара се намира единъ октоихъ, печатанъ въ Венеция въ 1536 г. отъ Божидаръ войвода, който на 1 стр. въ прѣдисловието си между другото казва и слѣдното:

„...., вь градѣ нарицайме вьнетиганѣ, не-могы и йзыти вь ѡ ѿчьствы своїє. Понїєже вы-дѣхь попираємы родь хртїанскы ѿ исмайлтень...“

7-о. Въ сжщата сбирка № 28 и 29 по инвен-

---

[1]) Юр. Ивановъ: „Български Старини изъ Македония“ стр. 189.

таря се намира едно ржкописно евангелие отъ XVII в., въ което има бѣлѣжка отъ нѣкой си Янкулъ Гуличъ, радомирецъ отъ с. Мошино, купилъ книгата-ржкописъ отъ Никола Касапинъ отъ *Бдиня* (Видинъ) въ 1651 година. Бѣлѣжката завършва:

„. . . . и тогда сѣчь бѣ по васѣ васелѣннѣй вѣдомо боди высакомо испитающомо хрѣтїанна".

8-о. По инвентара № 40 въ другъ ржкописенъ трѣбникъ отъ 1592 год. на първата корица има слѣдната бѣлѣжка:

„ƒ сии книга гл҃оми млитикъ кѿга кѹпи христо хлебаръ ѿ етиманъ (Ихтиманъ). и приложиа ѹ села костенецъ ѹ храмѹ ст҃аго архгаа михаила да мѹ слѹжи оцѹ ганѹ агрѹги . . . (не се чете една дума) Слава ѿ привзкаи исѹса претра ireче емѹ гй бе мой призрю съ нбѹ и виждо що се чини на земли тѹга на христ. ѿ преклити агарени ѿ преклети магари (маджари) н ѿ преклети немци и латини".

9-о Въ единъ български ржкописенъ сборникъ отъ XVI в. споредъ покойния М. Дриновъ, който го е ималъ и обнародвалъ въ Пер. Сп. кн. III. отъ 1882 год., между другото съдържание на лѣтописната бѣлѣжка, започва въ началото съ слѣднитѣ редове:[1])

„Пїшемь азь ерей Петрь да се (знае), къ какво врѣме бѣше попь на село Мирково и бѣше попь Стоянь, наедно дрьжехе село Мирково при злочьстиваго цара Сультань Мехмеда, да го Богь укие и да го порази, че тои расипа Христѣнске вѣре, и велики црвки, и велики градове . . . ."

[1]) Виж. от. „Български лѣтописенъ разказъ отъ края на XVII в."

10-о. Въ намѣрения листъ отъ хроника въ с. Голѣмо-Бѣлово, Пазарджишко, писанъ прѣзъ XVIII в., между другото има и тая бѣлѣжка:

„. . . . Кога се чепинци истурчили на 1620: тогава по планини по гюмурчинско, по филибелиско: 74 села се потурчиле:“

По-нататъкъ продължава:

„. . . . ва лѣто 1620: вдигна султанъ ахметъ войска на мора та пусти по морето гемии: 105: сос войска и по сухо 150 хиледи войска. Тогава дошле по филибелиска старна да заминатъ: 6: пашы. Та некоя пашiа мехметъ името му заплашилъ селата планински защо наврѣщане щатъ сичко да робатъ и да сечатъ християните, ами да се истурчатъ та да будатъ свите слободни отъ данокъ и отъ аггарiя. Та свите села планински тогава истурчиха се отъ страхъ, тогава и чепинци истурчилъ хасанъ хоча що билъ сос пашiата. Първо се потурчиле попове поп. Костадинъ, и попъ Георгiя, и попъ Димитаръ на день светаго георгiя турчиле ги до августа: 15 денъ кои се сопротивиха и убиха мноцина да се оплашатъ та така пощо се истурчиха дадоха имъ волия да расиповатъ манастире и църкви и расипаха отъ станимака до банiа самоковска църкви: 218: и манастире: 32: многу пакостъ сториха истурчените . . . . “

Бѣлѣжката завършва, какъ е станало разсипването на Бѣловския монастиръ Възнесение Христово.[1])

11-о. Аналогична съ горната хроника и тая на Захариева е и слѣдната, която г. Г. Димитровъ въ I ч. на книгата си „Княжество България,“ стр. 111, дава отъ единъ лѣтописъ на Т. Пазарджишкия монастиръ св. Петъръ:

„Прѣзъ 1670 год. султанъ Ахмедъ (погрѣшно е името вмѣсто Мохамедъ IV. Бѣл. Димитриева) завоюва противъ Мора и изпрати презъ морето 105,000 души войска и по сухо 150,000. Тогава заминаха прѣзъ Пловдивъ 6 паши, отъ които единий отъ тѣхъ се казваше Мехмедъ паша. При минаването си застраши Родопскитѣ села, че ще ги оплѣни при завръщането си и ще изколи християнитѣ и ги съвѣтвалъ да се истурчатъ за да останатъ свободни отъ данъци и отъ ангария. Отъ това като се уплашиха селата, приеха ислямизмътъ. Въ онова врѣме се потурчиха и селата въ Цѣпина, гдѣто биде изпратенъ нѣкой Хасанъ ходжа, който придружаваше пашата и обрѣза първо свещеницитѣ; попъ Констан-

[1]) Вижъ „Български Прѣгледъ“, год. V, кн. II, стр. 149–151. Правописътъ е спазенъ, както нейниятъ съобщитель г. Н. Начевъ го е копиралъ отъ намѣрения листъ—хроника.

тина, попъ Георги и попъ Димитра на день св. Георги, до 15 Августъ потурчиха всичкитѣ, а ония, които се въспротивиха заклаха ги, за да се уплашатъ и другитѣ, а на потурченитѣ дадоха позволение да опустошатъ мънастиритѣ и църквитѣ се опустошиха отъ Станимака до Самоковското село Баня 218 църкви и 32 мънастири, и много още други опустошения нанесоха.“ [1])

Кждѣ е намѣрилъ и видѣлъ г. Димитровъ споменатия лѣтописъ и кждѣ е сега той, нищо не казва въ книгата си.

12-о Въ Бачковския монастиръ при прѣглеждане архивата му отъ Прѣосв. Теодосий Скопски е намѣренъ откжслекъ кондика—списъкъ на селата и монастирскитѣ настоятели въ тѣхъ за канене поклонници и събиране подаяния—оброци. Между другитѣ села личело и името на помашкото село Богутево, до като още не е било потурчено. Кондиката съвпада съ нѣколко години прѣди посочения по-долѣ крѣпостенъ актъ. За тая кондика споменува и г. Иречекъ въ своитѣ „Пжтни бѣлѣжки,“ (Пер. сп X кн.) за която чулъ отъ покойния П. Р. Славейковъ.

13-о. Въ единъ ржкописенъ октоихъ въ Синодалната библиотека въ София, инв. № 63 (49) на 129 листъ, има слѣдната приписка: да се знае кóги прйіде татаръ ханъ оу грáдъ плекенъ та не ѿста добйтакъ хйчъ нй жена нй декица къ лѣто ҂з҃р҃ч҃и (7198—1690 г.).

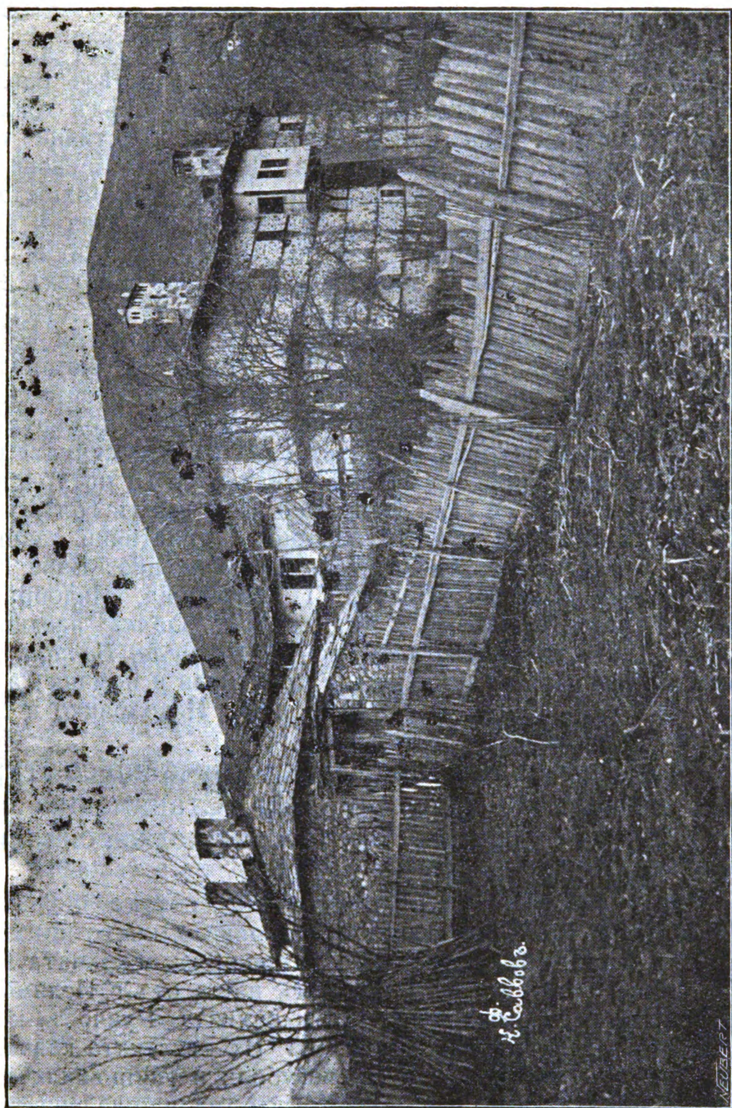
14-о. Споредъ г. Иречека, чепинци имали една *Санжрламж* за своитѣ *междн* (синури), която била издадена при потурчването имъ и датата на която показвала, че това е станало прѣди 227 арабски години, т. е. въ врѣмсто на султанъ Мохамедъ IV и великия му везиръ Мохамедъ Кюпрюли (1656—1661 [2]).

15-о. Въ една неиздадена още сбирка — описание на Разложко—отъ покойния свещеникъ Ив. П. Панайотовъ Асянчинъ, родомъ отъ с. Баня, и синъ

---

[1]) Правописътъ е прѣдаденъ, както е въ книгата на г. Димитрова.

[2]) Вижъ „Период. списание на Бъл. Книж. Дружество.“ кн. X, 1884, стр. 31.

Кѫща на помашки ага — първенецъ.

тоже на свещеникъ, има слѣдното прѣдание за потурчването на разложкитѣ помаци:

„Великий Везиръ Мехмедъ Кюпрюли въ 1661 л. като потурчилъ чепинскитѣ християни, заминалъ прѣзъ разлога безъ да е оставилъ нѣщо за забѣлѣжвание! Слѣдъ това чепинско събитие, единъ отъ якуруцкитѣ християни именуемъ Пенджико става и отива въ Цариградъ и своеволно прима ислямтъ! Зима съ него и единъ ходжа и дохожда въ якоруда, и заедно съсъ ходжата захванали да казватъ на якурцкитѣ християни, хайде е-е-й що чѣкате още та не приемате самоволно исляма, или чѣкате да видите прѣдъ васъ човѣшки глави да се тракалятъ па тогава да са турчитѣ! не видитѣ ли чепинци що направиха! Не познахтели че Аллахъ само на турцитѣ помага! Ето какво съ помоща на Алаха покориха сичкиа свѣтъ! съсъ таквиа и други подобни увѣщаниа, и съ разни заплашваниа, пенджико и ходжата потурчили не само якуруцкитѣ християни! нъ и по сичките разлошки села споходили и колкото убѣдили се ги потурчвали! Както и да е види се ке Пенджико не е ималъ голѣмъ успѣхъ за да потурчи сичките разлошки християни, защото разлога са състои отъ единадесеть села а именно: Бане, Банско, Мехомиа, Якоруда, Белица, Г. Драглища, Нидобрацко, Бачево, Годлево и Бабякъ. Само селото *Бабякъ* заедно съ колибитѣ му е изтурчено до кракъ! а *Якоруда, Белица, Мехомия, Бане* и *Бачево* са меншани християни и помаци; а селата Банско, Д Драглища, Г. Драглища, Нидобрацко и Годлево са останали чисти християни.“ *)

16-о) Прѣди десетина години случайно се откриха въ помашкото село Богутево, Станимашка околия, у селския имаминъ, Якуповския ходжа, слѣднитѣ турски крѣпостни актове: (*)

Причината да се напише тоя записъ е тая:

Извѣстно стана, че записитѣ на лицата, които притежаватъ отъ посвѣтенитѣ земи отъ страна на покойната Султанка Айше и отъ мжжа ѝ Ибраимъ паша отъ г. Ислямболъ (Цариградъ. *Б. р.)*, находящи се въ нахията Рупчосъ, която е една отъ нахиитѣ привързани на Пловдивската кааза, съ изминването на врѣмето сж се изгубпли и унищожили, и за да не се причиняватъ отъ това загуби на управлението на реченитѣ земи, надзирательтъ (Евкафъ-Назъръ-ага) на тия земи, който живѣе при вратата на благополучието (Дер-и-

*) Спомената сбирка ржкописъ се намира у отецъ архиманлритъ Павелъ, протосингелъ при Пловд. митрополия, и е синъ на споменатия банченинъ свещеникъ —авторъ. Правописътъ е прѣдаденъ споредъ оригинала.

*) По нашето лѣточисление отъ 1703 год.

Саадетъ — вратата, отъ гдѣто излизатъ добринитѣ, (т, е. Цариградъ. *Бѣл. прѣвод.*), заповѣда да се издадатъ нови записи на ония, които нѣматъ такива, и като жителитѣ на село Богутево по име: *Мухаремъ* и *Ахмедъ* и *Домакинъ Стою*, и *Чилингиръ Вълчо* и *Вълко Бѣгановъ* и *братъ му Юсеинъ* и *Юсуфг* и *Коджа Мурю* и *Георго* и *Куртю* и *Бъкларя Никола* и *Маринъ* и *Иванъ* и другия *Ахмедъ* и *Илчо* и *Паско*, поискаха да имъ се издадатъ нови записи за земята имъ називаема *„Курсалъ“* айлякъ (лѣтно пасище), то азъ като опълномощенъ отъ Мустафа ага, настойника (мютевеллия) на посвѣтенитѣ земи, въ годината *хилядо сто деветнадесеть*, направихъ изобща провѣрка (юклама) и намѣрихъ, че границитѣ на айляка на реченитѣ лица наченва: отъ *черквата* въ с. Богутево, отъ тамъ по дерето на горѣ до малкото дере, отъ тамъ по това малко дере на горѣ до другото малко дере, което е до ливадитѣ, отъ тамъ до извора, който е надъ пѫтя и до малкиятъ дълбокъ проходъ (гидикъ), отъ тамъ право на долу до Студения изворъ, отъ тамъ на долу до Касъка, отъ тамъ на горѣ до Карталъ-кая (Орловъ камъкъ), отъ тамъ на долу по дерето до моста на Чепеларската рѣка, отъ тамъ на горѣ до дерето „Боклуджа,“ отъ тамъ по дерето до *черковището* (клисе ери) и отъ тамъ на долу отива, та свършва до *черквата* въ с. Богутево.

Прочее, като пълномощникъ на Мустафа-ага, настойникъ на Вакъфа (посвѣтенитѣ земи), издадохъ тоя записъ (темесюкъ-документъ) на горѣказанитѣ жители отъ село Богутево, за да си владѣятъ, както и до сега, означената въ горѣ означенитѣ граници земя айлякъ, като всѣка година плащатъ опрѣдѣленото за нея даждие на отреденитѣ й забити (чиновници) и да имъ се неправи на стопанисването никаква прѣчка нито отъ наша страна, нито отъ страна на нѣкого другиго.

Написа се въ *годината хилядо-сто-деветнадесеть* на първия день отъ мѣсепъ Себи-юлъ-Акъръ!“

(под.), *Ахмедъ: намѣстникъ на мютевеллията на горѣзначенитѣ посвѣтени земи.*[1])

Не ще и дума, че ще има още много подобни домашни писменни прѣдания по изтурчването, едни несъгледани и неизвѣстни изъ сбиркитѣ старопечатни и рѫкописни паметници у насъ и въ чужбина, ще се намѣрятъ сигурно и нови за въ бѫдеще, а особено изъ необходенитѣ и непроучени помашки покраини, па ще има още и изъ чуждата истори-

1) Вижъ сп. „Родопски Напрѣдъкъ“ год. II, кн. V и VI, 1904 год. стр. 177—180, отдѣлъ „Документи изъ миналото на Родопитѣ.“

ческа книжнина[1]). Но най-важни би били такива свѣдѣния изъ турската архива въ Цариградъ и другадѣ, недостжпни днесъ за науката[2]). За нашата цѣль тукъ за сега мислимъ, че сж достатъчни горѣприведенитѣ.

Отъ всички извѣстни до сега писменни и устни прѣдания се установява, че масовото изтурчване на славѣнскитѣ християнски поселения на полуострова е започнало въ края на XV в. и продължавало прѣзъ цѣлия XVI в., когато борбата, както казва Иречекъ,[3]) противъ християнскитѣ държави е била вече довършена; когато турцитѣ сж били пълни господари на полуострова и турското ислямско могжщество е било на върха на своята сила въ Европа. Началото на това масово изтурчване е било въ врѣмената на Баязида II и на Селима I, когато и въ голѣмитѣ градове много хубави и каменни черкви сж били обърнати на джамии, като черквата св. Димитрий въ Солунъ (1499), митрополията св. Георги въ София [4]) и всички каменни Богуслужебни сгради, и когато жестокиятъ Селимъ I, споредъ самитѣ турски свѣдѣния, си наумилъ да изтрѣби, или да потурчи всичката *рая*. Иречекъ казва, че ислямътъ се е разпространявалъ по Родопитѣ и въ XVII в,

---

[1]) Lejean, Reise in der Europäischen Türkei im Jahr 1869 Petermann's Mitteilungen, 1870 Тукъ френскиятъ пжтувачъ Лежанъ казва, че се научилъ, какво Синанъ паша съ мечъ потурчилъ населението около Шаръ планина и че 40 000 християни загинали край единъ потокъ, който се казвалъ Бѣла Рѣка, а отъ тогава го нарекли Черна Рѣка.

[2]) Увѣрявалъ бѣ единъ ходжа по врѣме на първата балканска война. че при една стара джамия се намиралъ старъ ржкописенъ коранъ, на първитѣ страници на които имало турски лѣтописни бѣлѣжки за врѣмето, начина и поимененъ списъкъ на родопскитѣ потурчени села Направиха се постжпки да се намѣри тая книга, но наскоро стана нашествието на турцитѣ слѣдъ съюзнишката война и е вече невъзможно да се узнае и добие нѣщо по това.

[3]) Пер. Спис. кн. X, 1884 г. Пжтни бѣлѣжки и пр. Иречекъ.

[4]) Hommer. Османска история, френски прѣводъ, IV, 364

Дриновъ, Истор. освѣтление, Пер. сп. кн. VII.

Иречекъ, Пжтни бѣлѣжки и пр. Пер. сп. кн. X.

Славейковъ П. Р. За изтурчването на българитѣ. Пер. сп. кн. XV.

Кжнчевъ В. Македония. Етнография и Статистика. 1900 г.

Добруски В. Нѣколко свѣдѣния по изтурчванието Родопскитѣ българи. Пер. сп. кн XXI—XXII.

Милетичъ Л. Ловчанскитѣ помаци. Бълг. Прѣгледъ, год. V. кн V.

Йорданъ Ивановъ. Сѣверна Македония 1906 год.

когато Мохамедъ IV дохождалъ на ловъ изъ „Доспатъ-яйлж.“ Това се потвърждава и отъ по-сетнѣшнитѣ слѣдъ писаното отъ Иречека нови лѣтописни бѣлѣжки на съврѣменници лѣтописци, извѣстнитѣ за сега, които прѣдадохме по-горѣ. Нѣкои отъ тѣхъ, както и отъ други прѣдания, които по-нататъкъ ще посочимъ, показватъ, че потурчване е имало и прѣзъ XVIII в., а единично приемане на исляма е продължавало безспирно и насърдчавано, или систематично подклаждано отъ турскитѣ власти и въ най-ново врѣме. Има свѣдѣния, че най-много потурчване е ставало прѣзъ възстанията и войнитѣ по освобождението на балканскитѣ държавици: Сърбия, Гърция, Ромжния и България.

И тъй отъ всички данни, които се иматъ за сега, масовото изтурчване на българитѣ—помаци въ тритѣ български области: Мизия, Тракия и Македония, може да се твърди, не е станало изведнажъ въ едно и сжщо врѣме, а още по-малко въ една и сжща година и при царуването на единъ и сжщъ султанъ. Като се почне още отъ падането на Търновското българско царство въ 1393 година, когато маса български и други сѣмейства сж приели мохамеданството, потурчването е продължавало наредъ съ понататъшнитѣ завоевания и закрѣпяване на турското господство, но въ най-голѣмъ рзмѣръ е то станало прѣзъ врѣмето на Султанъ Мохамедъ IV и везирътъ му Мохамедъ Кюпрюли прѣзъ 1656—1661 год. Това вече доказаха Иречекъ, покойниятъ Дриновъ, а слѣдъ тѣхъ П. Р. Славейковъ, Добруски, Кжнчовъ и др. Йорд. Ивановъ казва, че помашката група въ Кочанско е изтурчена въ 1670 г. Милетичъ тоже около това врѣме отнася изтурчването и на Ловчанскитѣ помаци. Богутевскиятъ крѣпостенъ актъ ни твърди, че въ 1703 год. цѣлото село окончателно не е било изтурчено. Имало е братя, единиятъ вече мохамеданинъ, а другиятъ още християнинъ. Стояла си още и черквата съ двора, но дали е била срутена или не, не се знае. Явно е само, че на джамия не е била обърната. За Костур-

скитѣ пъкъ цомаци има прѣдание, че сѫ изтурчени прѣзъ врѣмето на могѫществения яненски Али-паша къмъ края на XVIII в., или въ първитѣ години на XIX в. Помашкитѣ села около Пиринъ: *Брѣзница*, *Лозница*, и *Корница*, сѫ потурчени къмъ края на XVIII в.[1]) Турченето на Шарскитѣ *торбеши* е продължавало до кѫдѣ началото на XIX в. Селото *Жерновница* е потурчено къмъ 1810 год. Горне-Кичевската помашка покраина е изтурчена около 1800 год. Потурнацитѣ въ с. *Буково*, Битолско, сѫ тоже приели мохамеданството къмъ края на XVIII в.[1]) Споредъ пѫтешественика Ханъ, Мегленската помашка група е изтурчена заедно съ владиката си около 1710—1715 год.[2]) *Долащърската* покраина (днешна Егридерска околия) е потурчена въ началото на XVIII в.[3]) *Исьоренъ,* отъ турската дума ен-сора—най-сетнѣ—има прѣдание, че е най-сетнѣ потурченото помашко село въ Родопитѣ къмъ 1800—1810 год.[4]) Широколѫшкитѣ помаци се изтурчили къмъ края на XVIII в.[5]) Помацитѣ въ с. Петково, Ахѫ-челебийско, сѫ приели исляма тоже къмъ края на XVIII в.[6])

Самитѣ помаци казватъ, че прѣди *ики-ючюсъ-сене* (200—300 год.) сѫ били потурчени. По-фанатизиранитѣ казватъ дори надмѣнно, че сѫ били едно врѣме *кавуре* (християни), ала сѫ приели *динь-исляма* (правата вѣра), защото тя била *чиста* вѣра и на нея Аллахъ повече помага и обича. Други пъкъ нескрито си изповѣдатъ, че едно врѣме съ сила *(зору-зоруна)* сѫ ги потурчили и тъй имъ било „писано“ да стане.

Отъ всички исторически данни, писменни домащни паметници, устни прѣдания и др. п. безспо-

---

1) Кѫнчевъ В., Македония, стр. 43.
1) Кѫнчевъ В. Македония, стр. 48—49.
2) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar.
3) Родопски Напрѣдъкъ, год. II кн 3, 1904 год.
4) Родопски Старини, кн. III, 1890 год.
5) В. Добруски, Пер. сп. кн. XXI—XXII, 1887 г.
6) Хр. П. Константиновъ, Спомени за страшната пролѣть въ Ахѫ-челеби, стр. 7 и 21.

ренъ е фактътъ, че изтурчването на славѣнскитѣ поселения въ полуострова, като се почне още отъ първото нахлуване на турцитѣ, та прѣзъ цѣлото имъ петь вѣковно господаруване, е било насилствено, съ силата на меча. И когато се съпоставатъ всички тия безбройни свѣдѣния отъ една страна; самиятъ въ основата си мохамедански култъ, който налага и култивира въ душата на правовѣрния мохамеданинъ съ сила и съ самопожертвувателность да го разпространява, отъ друга; политическитѣ схващания на мнозина отъ турскитѣ султани и държавници властни, които запазването и заякчаването господството си въ тия земи, населени главно съ християнски народи, съ извѣстно политическо минало, сж виждали само въ по-бързото имъ асимилиране посрѣдствомъ вѣрския мохамедански култъ, отъ трета страна; най-послѣ духовниятъ култовъ съ явни или по-скрити християнски основи мирогледъ, запазенъ и днесъ у потурченитѣ, масата запазени и почитани християнски външни обряди, обичаи и традиции, отъ четвърта, — всичко това иде да отрече прѣдположението на нѣкои чужди и наши историци, които мислятъ, че само между богумилствующата часть отъ славѣнскитѣ поселения на полуострува мохамеданството е намѣрило почва да се наложи и насади, че богумилитѣ сж били годниятъ съ разклатено мировързѣние елементъ, който най-лесно се е подалъ и почти доброволно възприелъ исляма.

Сложилитѣ се крайно тежки нови политически условия на полуострова сж създали положение най-изгодно за подлагането славѣнскитѣ поселения на масово изтрѣбление едни, и потурчване на други, и мохамеданската сила не е могла да срещне съпротива, както отъ вжтрѣ, толкова повече и отъ вънъ. Маса свѣтъ мжченически е прѣгърналъ смъртьта въ своето дълбоко расово и религиозно съзнание, за да не пожертвува плътьта и вѣрата си на агарянитѣ.

Но въ насилственото изтурчване и изтрѣбле-

ние на българскитѣ поселения, както това се потвърдява и отъ многобройнтѣ прѣдания и други исторически свѣдѣния, е игралъ не малка роля и другъ единъ факторъ — изостреената съ вѣкове вражда между гърци и славѣни, главно българитѣ, и никога не напускания стремежъ на византийското духовенство и аристокрация да асимилира, да погърчи всичко не гръцко. Тѣзи двѣ покварени гнѣзда на Византия заслужено сѫ имали най-лоша слава въ балканскитѣ земи. Съ своята хитрость и лукавство отъ една страна, и съ своята гнила поквара отъ друга, още въ първитѣ врѣмена на турското господство тѣ сполучили да запазятъ и засилятъ едно първенствующе привилегировано положение прѣдъ турскитѣ султани и турския господарственъ режимъ — тѣхни по-рано не веднъжъ съюзници противъ славѣнството. „Духовнитѣ фанариоти господствували въ черквата, а пъкъ свѣтскитѣ, въ качество на банкери, търговци, или на турска служба, въ качество на драгомани и секретари, придобили за себе си голѣмо влияние," казва най-авторитетниятъ историкъ за Балканския полуостровъ Иречекъ. [1]) Тая гръцка аристокрация на чело съ своето фенерско духовенство е намѣрила въ турското господство най-надеждната опора и най-добро срѣдство да погълне поробенитѣ не гръцки народи, или по-право казано, да очисти веднажъ за винаги полуострова отъ славѣнството. Тамъ, дѣто упорството е било по-силно по едни или други причини, гръцкото духовенство се явява въ ролята си: щомъ не е лесно и нѣма надежда да се подвъргне на елинизиране една покраина, то нека тя да бѫде потурчена. И реакцията на много мѣста излиза съ всичката си упоритость: турчинъ да става, но гръкъ не. *Тоя вѣковенъ* и вроденъ въ гръцката душа стремежъ съ цѣлата си култура и животъ да979 зематъ

---

[1]) **Иречекъ, История на Българитѣ,, прѣводъ Райновъ—Бояджиевъ,** 1896 г. стр. 586—588.

А. Л. Погодинъ, История на Българския народъ, прѣводъ Д. Гаврийски, 219.

за главно срѣдство вѣрата и черквата, за прѣтопяване славѣнскитѣ народи въ полуострова и постигане завѣтнитѣ си политически мечти, не е изоставянъ и до днесъ. Той е дълбоко легналъ въ цѣлия животъ на гърка, дѣто и да се намира той. Не само историята на славѣнскитѣ народи отъ всички врѣмена единогласно е зарегистрирала тая истина, но тя е твърдѣ добрѣ отбѣлѣзана и въ чуждата историческа наука и у всички почти чужденци пжтешественици прѣзъ разни врѣмена на изтокъ.

За нашата цѣль въ случая по изтурчването сж необоримо доказателство, освѣнъ, посоченитѣ погорѣ домашни писменни паметници, но и безбройнитѣ устни изъ всички почти помашки покраини. Тъй напр. Мегленската помашка покраина се изтурчила заедно съ владиката си вслѣдствие на гръцки козни. [1]) Чепино е потурчено по подстрѣкателството на Пловд. гръцки владика. [2]) Селото Исьоренъ, Скечанско, се потурчило, защото владиката въ Скеча билъ съ камшикъ и държалъ затворенъ честолюбивия имъ свещеникъ. [3]) Тѣзи свещеници и първенци, които прибѣгвали до помощьта на гръцкитѣ владици и ставали гърци, намирали защита отъ тѣхъ прѣдъ турцитѣ и не ги потурчвали. [4]) Сжщо такова прѣдание се помни, че поради интригитѣ на гръцки владика сж изтурчени нѣкои отъ помашкитѣ села въ Гюмюрджинско (Терзьоренъ и др.).

При все това, масови потурчвания въ извѣстни компактни съ българско население покраини е ставало и по стратегически съображения на турскитѣ султани, главно въ мѣстности около важни друмища, а въ други пъкъ планински мѣста, за да се отърватъ отъ възможни вжтрѣшни буни на смѣлото и юначно население, което въ планинитѣ винаги е било по-независимо въ своя политически животъ.

---

[1]) **Кжнчовъ**, Македония и пр. 51.

[2]) **Захариевъ Ст**. Географико-историко-стат. описание на Т. Пазарджишката кааза 1870 г.

[3]) **Шишковъ Ст**. Родопски Старини, кн. III, 1890 г.

[4]) **Сжщия**. Родопски Старини, кн. IV, 1892 г.

Изтурчването се е усилвало и разпространявало и отъ самитѣ изтурчени отпослѣ надъ останалитѣ имъ съсѣди и близки съплеменници християни, било отъ ревность къмъ добитото си привелегировано господствующе положение, било по материялни и други причини.

Единичнитѣ пъкъ потурчвания никога не сѫ прѣставали въ турската държава. Млади момчета постоянно сѫ турчени за еничери и за *аджемъ-олани* явно чакъ до XIX в. Въ Македония пъкъ при потурчването на нѣкое българско-християнско момиче или момче между беевеtѣ и властитѣ турски се правѣли пирове, дори съ участието и на чужди консули на християнски държави, и то въ най-ново врѣме.

Потурчването въ извѣстни покраини (Чепино) е ставало въ гладни години. На потурченитѣ се е давало изведнажъ жито, помагало имъ се е въ бѣдствието и по тоя начинъ се е въздѣйствувало надъ колебливитѣ и упорствующитѣ. На потурченитѣ се е давало свобода и дори се заставяли да се нахвърлятъ надъ съсѣдитѣ си непотурчени, да имъ ограбватъ имотитѣ и земитѣ и по тоя начинъ или ги прогонвали въ други покраини, или се принуждавали и тѣ да приематъ ислямството.

Прѣдания за християнската епоха и изтурчването.

Колкото мохамеданскиятъ фанатизъмъ къмъ всичко немохамеданско изкуствено и съ силенъ натискъ и да е насажданъ надъ помацитѣ отъ страна на абсолютната турска духовна и свѣтска власть; колкото душевниятъ мирогледъ на помакътъ и да е държанъ скованъ и поради това станалъ подозрителенъ, несъобщителенъ и скритъ въ своята душа поради робското състояние на масата и господствующето у беевеtѣ и голѣмцитѣ му,—то пакъ сѫ запазени неизброими прѣдания и вѣщни остатъци отъ християнската епоха у потурченитѣ и отъ врѣмето на самото изтурчване. Във всѣко помашко село, па

освѣнъ тѣхъ и у всѣко почти чисто турско село изобилватъ маса спазени прѣдания, както за турченето, тъй и за ония политико-етнографски заселвания и разселвания на турци—колонисти на мѣстата на стари славѣнски поселища,*) на каквито промѣни е била изложена страната още отъ първото идване на турцитѣ въ полуострова, та и до днесъ такива продължаватъ да ставатъ.

Слѣдъ запазенитѣ и днесъ стари чистобългарски имена на стотици помашки села, колибаци и покраини, на много мѣста и чисто турски села съ българско-християнски имена, твърдѣ характерни сѫ сѫществующитѣ родови и прѣкорни такива у помацитѣ. Могатъ въ разнитѣ помашки покраини да се наброятъ стотици не, а хиляднѝци: *Поповъ* Мехметъ, *Стояновъ* Хасанъ, *Русевци*, *Радевци*, *Янюви*, *Мавродилци*, *Момчилови* и т. подобни.

Твърдѣ интересни сѫ и отъ чисто езиково старинно гледище, не само отъ християнско, и многочисленитѣ имена на мѣстноститѣ по всички помашки поселища, па и самитѣ прѣдания на много отъ тѣхъ, които рисуватъ насилието при потурчването, мѫченическитѣ жертви на християнския култъ и народната душа и рѣзкото запечатване въ паметьта у народа прѣживѣнитѣ отъ него страшни врѣмена. Не на едно мѣсто съ благоговѣние се сочатъ скали, мостове, дълбоки вирове въ рѣкитѣ, пещери и др. п. съ имената *Моминъ каменъ*, *Късъ киприя* (Моминъ мостъ), *Моминъ виръ*, *Моминъ брѣгъ*, *Нивѣста*, (булка), *Кървава стѣна* и др. т., съ изобилни прѣдания, какъ моми и млади булки съ дѣцата си драговолно сѫ се хвърлили и прѣдпочели смъртьта,

*) Въ тѣзи прѣдания се криятъ маса цѣнни данни за историята, бита, езика, християнската и вѣщна култура и миналия славѣнски ликъ на българскитѣ земи. Може се каза, че нищо почти не е направено до сега, за да се съберáтъ тѣзи свѣдѣния, още не изчезнали отъ паметьта на поколѣнията, па и рѣдки сгодни моменти ний пропуснахме и пропущаме за тая цѣль. Такива моменти бѣха: врѣмето до възстанията прѣзъ 1876 год., периодътъ на войната прѣзъ 1877/78 год, промежутъкътъ слѣдъ освобождението до Съединението, хуриетскитѣ дни прѣзъ 1908 год. и най-послѣ врѣмето между първата балканска война и съюзнишката въ 1912 и 1913 г.

за да запазятъ честьта и християнската си вѣра по врѣме на изтурчването.*)

Нѣма изъ помашкитѣ покраини село, или околность на старо поселище, сѫществувало по-рано, дѣто да липсватъ слѣдѝ и прѣдания за стари гробища отъ врѣмената на изтурчването. Помацитѣ ги знаятъ и казватъ *Кавурското гробе*, или само *Гробето*, и приказватъ, че въ тѣхъ сѫ погребени изкланитѣ *кавуре* (невѣрнитѣ, християнитѣ), които на врѣмето не сѫ приели *динъ-исляма* (правата мохамеданска вѣра). Дори се срѣщатъ запазени и грубитѣ надъ плочитѣ и каменитѣ кръстове, които помацитѣ на много мѣста не сѫ разрушили, нито мѣстата имъ разработили, подъ влиянието на култовия християнски страхъ и почитъ. *)

Невъзможно е да се изброятъ монастиритѣ, черквитѣ и параклиситѣ, каквито въ християнска епоха сѫ сѫществували изъ всички помашки покраини, а освѣнъ тѣхъ и въ чисто турскитѣ. На всички почти се знаятъ мѣстата, дѣто е имало такива, помнятъ се имената на светиитѣ, на които сѫ били посветени; на много отъ тѣхъ личатъ развалинитѣ, обрасли съ бурени и дървета и на рѣд-

---

*) Въ Дйовленско се намира мѣстностьта *Късъ-кирпия*, за която прѣданието казва, че 50 моми и млади булки съ пеленачета на рѫце избѣгали отъ съсѣднитѣ села и се хвърлили отъ скалитѣ въ рѣката, подгонени отъ турцитѣ да ги изтурчатъ. *Кървава стѣна* отъ кръвьта на такива самопожертвували се българи-християнки, *Момина камень* и др. има на нѣколко мѣста въ днешната Ахжчелебийска околия. Сѫщо подобни мѣстности съ идентични прѣдания има въ Неврокопско, Драмско, Дарждерско, Рупчоско и въ много други помашки покраини, които би ни отнели много мѣсто и врѣме да се изброяватъ. Тѣзи прѣдания сѫ укичени въ народната фантазия и съ маса други понататъшни митови вѣрвания и легенди; като, че женски писъци и сега се чували въ извѣстни дни по тѣзи скали и мостове, че звукътъ на черковенъ звънъ се разнасялъ въ празднични дни изъ усоитѣ по тѣхъ, че сѣнки на моми и булки се мѣркали отъ врѣме на врѣме и т. подобни.

*) Между селата Дйовленъ и Настенъ, помашки въ Дйовленска околия, дѣто се събиратъ двѣтѣ рѣки Дйовленска и Настенска, е полянката, именувана отъ помацитѣ *Кавурското гробе*. Слѣдитѣ ясно личатъ и днесъ. Помацитѣ казватъ, че тукъ сѫ били изклани свещеницитѣ и първенцитѣ отъ съсѣднитѣ села, които не сѫ приемали *исляма*. Слѣдъ тая сѣчь и селото Настенъ, което най-силно упорствувало, се съгласило вкупомъ да се потурчи, отъ което е останало сегашното му име *Настанъ*, отъ *настанали*, дружно се съгласили. Казва се още и *Кърста*, защото на Водици двѣтѣ села въ християнската епоха тукъ правѣли водосвѣта и *мѣтали кърста* въ рѣката.

ки отъ такивато мѣстата сѫ прѣвърнати въ работни ниви и градини. Често пѫти и цѣлата мѣстность, дѣто е имало черква или параклисъ, носи името на светията. Дори върховетѣ по бърдата, полянитѣ, старитѣ вѣковни оцѣлѣли дървета, изворитѣ, чукитѣ и т. др., дѣто сѫ ставали християнски черкувания, колене курбани и сборове не само че точно сѫ спазени християнскитѣ имъ имена, но на много отъ тѣхъ и днесъ съсѣднитѣ села въ извѣстни дни, често и на самитѣ християнски праздници, колятъ курбани. Сочатъ се и на сѫществующи днесъ джамии, които слѣдъ изтурчването сѫ издигнати надъ развалинитѣ на разрушенитѣ християнски храмове. Имената: *св. Елена, св. Георги, св. Спасъ, св. Богородица, св. Яню, Боже име, св. Илия, св. Марина, св Власъ, св. Костадинъ* и др. и др. ще чуете и намѣрите въ всѣко помашко село, на всѣка долина, на всѣка почти поляна и бърдо. И всичкитѣ тѣ не само че помашкото население ги помни, знае и прѣдава на поколѣнията си, но и самàта турска духовна и свѣтска власть съ всичката си грижливость да обезличи всѣка християнска слѣдà не е можала да ги замѣни дори въ официялнитѣ си бумаги съ мохамедански, не християнски, имена. И когато запитате кой и да е помакъ, дори ходжитѣ имъ, защо се казва еди-кое си мѣсто тъй, той безъ стѣснение ще ви каже, че това е останало отъ *кавурско* (християнско) врѣме, че тамъ е имало *клисе, ибадеть ери* (свещено мѣсто е било).

Знаятъ се десятки прѣдания и за укрити подземни и пещерни черкви, дѣто ужъ и днесъ се пазѣли черковнитѣ икони, утвари, книги и дори свещенитѣ одежди, но прѣдъ страхътъ на властитѣ и ходжитѣ не се изказвали. Слушалъ съмъ за такива въ Бабешкитѣ колиби, въ нѣкои отъ Неврокопскитѣ помашки села, въ колибацитѣ на с. Маданъ, Ахѫ-челебийско, въ Костурскитѣ помашки села, въ Дарѫ-дерско, въ Дйовленско и другадѣ.

Въ много помашки села сѫ запазени и старитѣ

хорища—селски площади—дѣто въ християнски врѣмена сѫ ставали праздничнитѣ веселия, култови празденства и обичаи и народнитѣ хорà. Въ всѣко помашко село помацитѣ ще ви покажатъ, дѣ е било селското хорище и за какво е служило то. Нѣкѫдѣ и сега на хорището се правятъ байремскитѣ люлки и сборове, които напомнятъ старото имъ народно значение.

Между всички посочени по-горѣ живи слѣдѝ отъ християнската епоха въ помашкитѣ покраини, твърдѣ характерни сѫ и помненитѣ и тачени и още на много помашки родове староитѣ роднински връзки съ близосъсѣдни, или далечни днесъ християнски български села. Запазенитѣ отъ потурчване и сѫществующи днесъ български-християнски села измежду помашкитѣ покраини, споредъ прѣданията, сѫ новообразувани такива слѣдъ относителното утихване на масовото турчене. Тѣ сѫ се образували отъ сполучилитѣ да избѣгатъ и се укриятъ изъ горитѣ и непристѫпнитѣ планински усои упорити безстрашливци българи, които не сѫ се вдали да се потурчатъ. Такива сѫ прѣданията за повечето отъ сегашнитѣ български-християнски села въ Рупчоско, Чепинско, Ахѫ-челебийско, Гюмюрджинско, Драмско, Неврокопско, Кавалско, Костурско, Тиквешко, Дебърско, Дйовленско, Дарѫ-дерско и други. Произходътъ на много родове се знае, отъ кое помашко село е, родовитѣ имена се помнятъ и сѫществуватъ до днесъ, знаятъ си роднинството далечно и дори нѣкѫдѣ си се и почитатъ помаци и българи като роднини. До прѣди 30—40 години е имало случаи дори такива родове да се спохождатъ едни други на лични мохамедански и християнски дни съ понуди, при раждание, при годежи и свадби, при помени за умрѣлитѣ и т. подобни. [1]) Да се из-

[1]) Въ дѣтинскитѣ си години, прѣди руско-турската война помня, какъ се спохождаха въ такива дни помашкиятъ родъ Маврудилци отъ с. Влахово съ роднинския си такъвъ въ Устово. Съ майка си и лелитѣ си не веднъжъ съмъ ходилъ като дѣте на *молитви* и други подобни въ Влахово у *Дели-Ахметовици*, *Пичонци* и др., считани за наши роднини. Такова роднинско тачене на много мѣста въ Ахѫ-челебийско, Неврокопско и др. и днесъ сѫществува.

боряватъ подобни родове е невъзможно, защото въ всѣко село се знаятъ по нѣколко такива. [2])

Тѣсно съ роднинството е спазенъ и другъ стариненъ правовъ обичай — наслѣдственостьта на старитѣ овощни дървета. Всѣко плодовито дърво, изъ Родопитѣ особено, е неотчуждаемо, до когато то сѫществува. Нивата или градината може съ течение на врѣмето да минава отъ баща на синъ или дъщеря, внукъ или внука, може да се откупва и става собственость на втори, трети, десети стопанинъ вънъ отъ рода, обаче, находещитѣ се въ мѣстото плодовити дървета—орѣхи, круши, череши, сливи и др.—сѫ собственость на тоя, който пръвъ ги е посадилъ, и оттамъ нататъкъ на неговия родъ, прямъ наслѣдникъ. Само послѣднитѣ иматъ право да бератъ плодоветѣ му, или да го отсѣкатъ и раздѣлятъ горивото му, когато остарѣе и почне вече да не дава плодъ. На сѫщинския собственикъ на земята, който и да билъ, се отдѣля по съгласие доброволно отъ наслѣдницитѣ една часть отъ плодоветѣ, като обезщетение на засѣнваното отъ дървото мѣсто, което, разбира се, не може да се използува.

Такова наслѣдство на стари вѣковни дървета и днесъ се пази между помашки родове и тия останали непотурчени тѣхни роднини българи-християни. Помацитѣ обиратъ плодоветѣ и припадающата се часть отъ тѣхъ ежегодно и доброволно по дългъ и завѣтъ занасятъ на роднинитѣ си българи! [3])

Освѣнъ лѣтописнитѣ писменни свѣдѣния, има и устни прѣдания, че изтурчването на цѣло село или

---

[2]) Вижъ „Родопски Старини“ III и IV кн. сп. „Родопски Напрѣдъкъ“ год. I—IX. сп „Български Прѣгледъ“ год. IV — Изъ севѣрнитѣ склонове на Родопитѣ.

[3]) На моята баба Катя по майка до 1883 год. всѣка есень донасяха частьта ѝ наслѣдствена круши и ябълки отъ помашкото село *Маданъ*, 10 часа далече източно отъ Устово. Такова наслѣдство получаваха и други близки и далечни наши роднини въ Устово, носещи прѣзимето *Моданковци*. Подобно роднинство въ Устово се знае и между двата рода *Кейванци*: помашкиятъ въ с. *Требище* и българскиятъ такъвъ въ Устово. Сѫщото се знае и въ другитѣ български села изъ Ардината долина. Това го има и въ Дарж-дерско, Ксантийско, Неврокопско, Разложко и въ много още други покрайнини.

цѣла покраина е ставало на лични християнски праздници, а особено на Великденъ, когато цѣлото население се прибирало въ домоветѣ си, за да празднува най-великия за християнството праздникъ. Въ врѣме на черковната служба ненадейно е обсаждано селото и черквата, за да нѣма възможность никой отъ нападнатитѣ ни да избѣга и се укрие, ни да се противи. Тъй напр. Мегленскиятъ владика заедно съ паството си на връхъ Великдень се потурчили. Сжщото прѣдание е запазено и за нѣкои помашки села въ Чечко и Скечанско (Исьоренъ напр.) Въ покраината Маданъ, Егридерско, старитѣ помаци казватъ, че сж потурчени, „га се багрятъ яйцата.“ Въ Дарждерско пъкъ има мѣстность и сега носеща името „Комкалото“, дѣто, споредъ прѣданието, е имало бѣлѣжитъ на врѣмето си монастиръ, въ който сж изтурчени присжтствующитѣ богомолци на *личенъ* день, когато всички сж отишли да се причестяватъ (комкатъ). За изтурчване на Великдень има прѣдание и въ нѣкои отъ помашкитѣ села въ Неврокопско. И въ Чепино, споредъ Захариева, изтурчването е започнало отъ Георгьовдень и продължавало до Богородица (15 августъ).

До каква стъпень дълбоко сж запечатани въ народната душа страшнитѣ прѣживѣни години — изтурчването на голѣми праздници — се вижда отъ страхътъ, масово сжществующъ и днесъ у всички български-християнски села, оцѣлѣли, съсѣдни и пръснати изъ между помашкитѣ и турски села въ Родопитѣ и Пиринитѣ. На Коледа и Великдень въ всѣко тамъ българско-християнско село прѣзъ всичкия турски режимъ до послѣдно врѣме е обладавалъ общиятъ страхъ, че ще бждатъ нападнати и изклани, или изтурчени отъ турцитѣ, и всѣкждѣ сж се земали особени прѣдохранителни мѣрки, да не бждатъ изненадани.

Твърдѣ многобройни и характерни сж и прѣданията за новитѣ имена на много помашки, турски и християнски села, мѣстности, рѣки, пещери и др., имена които сж добили споредъ покрусното

събитие — изтурчването, избиването на упорствующитѣ, или пъкъ оцѣляването на тия, които сж сполучили да избѣгатъ и се укриятъ изъ горитѣ. Тъй напр. има мѣстностьта *Канара* отъ турскитѣ думи *канъ-ери* — кръвно мѣсто — въ Дарждере, дѣто, споредъ прѣданието, като на салхана сж били изклани упорититѣ и отказали българи да приематъ ислямизма. Селото Исьоренъ се казва отъ помаци и българи *Брещене*, или *Обрещене*, защото най-послѣ и това село се обърнало въ мохамеданството, както е турското му име Исьоренъ отъ *енъ-сора* — най-сетнѣ изтурчено.[1]) Дйовленъ се нарекло отъ двѣ сестри дѣвици, които сж прочули съ постоянството си да се не турчатъ,′ като едната обѣщала на пашата да построи джамия, а другата мостъ на р. Вжча. Отъ *Дъвино село* и името останало Дйовленъ[2]). Звуковетѣ **е** и **ѣ** въ помашкия тукъ говоръ се произносятъ въ много корени на думитѣ съ *о*[a] и *ьо*[a]: *до*[a]*н, льо*[a]*ща, мьо*[a]*су, грьо*[a]*х* и др., вмѣсто день, леща, месо, грѣхъ и пр. Селото *Гердеме*, Гюмюрджинско, помацитѣ го казватъ *Кьоръ-Димо*, който първъ е приелъ да се потурчи. Селото *Каршилж*, Ахжчелебийско, е отъ турската дума *карши*,—противъ, срѣща — защото дълго врѣме се противили селяцитѣ да се турчатъ. Старото му име е *Виюво*. *Потурнакъ-кьой*, Ахтополско, чисто турско село, отъ потурчено на врѣмето си. *Владиково*, Неврокопско, защото е било сѣдалище на епископъ, убитъ, споредъ прѣданието, при изтурчване селото. Днешното българско село *Чокманово*, Ахжчелебийско, е добило името си отъ думитѣ *чокъ-имансъзъ* — голѣмата упоритость на селянитѣ, които удържали и се не изтурчили. За днешното *Кърджали* турцитѣ приказватъ, че съпротивлението на жителитѣ му християни е било до край, до като били избити—*кърдисани*—до единъ и на мѣстото му населени колонисти турци. Въ Кошукавашко има *Гявуръ-дере* — потокъ на невѣрнитѣ — въ които, споредъ прѣданието, сж

---

[1]) Ст. Шишковъ, Родопски Старини, III и IV кн.
[2]) В. Доброски, Пер. сп. кн. XXI и XXII стр. 387.

били изклани невѣрнитѣ на мохамеданството, т. е. упорствующитѣ да се потурчатъ. Въ Чечко има *Канлж-дере*—кървавъ потокъ—тоже съ прѣдание за изкланитѣ християни отъ покраината, не приели да жертвуватъ християнската си вѣра. Рѣката *Канина* при с. Ковачовица, Неврокопско, тоже е добила името си по подобие на Шарската *Черна Ръка* отъ канъ — кръвь,: кървава рѣка. Селото *Грьхотно*, Дйовленско, чисто турско, юрюшко село, е наречено отъ думата грѣхъ, грѣшно село, поради избиването на мжжетѣ му и приемане мохамеданството отъ женитѣ, извършили съ малодушието си голѣмъ грѣхъ. Въ Царж-дерско се намира пещерята, *Костадинска* наричана, въ която се укрили една часть отъ дѣдитѣ на днешнитѣ дарждерци българи. Въ Орѣхово, Рупчоско, е извѣстната пещеря, казвана *Чильшка-дупка*, въ която, споредъ прѣданието, сж били загинали отъ удушване изпокрилитѣ се по врѣме на изтурчването християни, които случайно били издадени отъ викътъ на една жена. Човѣшки кости и до днесъ се намиратъ въ подземието ѝ.

Би се изброили стотини подобни названия въ всички покраини въ тритѣ български области, но за това се иска споходването и изучването на всички, нѣщо невъзможно още за дълго врѣме.

Нѣма съмнѣние, че въ всички тия имена голѣмо участие е зела и народната фантазия и етимология, обаче, както названията, тъй и прѣданията, свързани съ тѣхъ, ясно и необоримо твърдятъ фактътъ за нашата цѣль: какви дълбоки слѣди сж запечатали въ народната душа ужаснитѣ врѣмена на насилственото съ пълна звѣрщина избиване на хиляди вѣрни прѣдъ християнския култъ поселения и масово изтурчване други.

Има и маса прѣдания, каквито споменахъ попрѣди, за чисто турски села и покраини, днесъ съвършено вече изгубили езика и обичаитѣ си, за които се твърди, че сж били български-християнски. Покраината—поленце *Кирли*, въ южнитѣ склонове на Родопитѣ, е днесъ чисто турска. Обаче,

типътъ имъ е не турски, спазени иматъ и още нѣкои християнски обичаи, и самитѣ кирленци турци казватъ, че тѣ сѫ турци по бащитѣ си, а по майкитѣ си сѫ отъ *кавуре*. Покраината е била владѣние на нѣкой си деспотъ Кирилъ, турцитѣ изклали всичкото мѫжко население, а женитѣ и момитѣ изтурчили. Подобни прѣдания има и въ цѣлата източна часть отъ Родопитѣ, днешния Кърджалъкъ, че при нашествието на турцитѣ всичкото мѫжко население е било изклано, а женитѣ изтурчени и земени въ харемитѣ на колониститѣ турци*). На много чисто турски днесъ села старитѣ имъ български-християнски имена се знаятъ и помнятъ, нѣкои отъ каквито показахъ и по-напрѣдъ.

Животъ и отношения между помаци и турци слѣдъ изтурчването.

При всичкитѣ грижи и усилия на турскитѣ свѣтски и духовни власти здраво да насадятъ мохамеданския култъ и фанатизъмъ надъ помацитѣ, расовото различие и дори умраза между еднитѣ и другитѣ сѫ се запазили дѣ по-силно, дѣ по слабо и до днесъ. Наистина, на много мѣста турцитѣ сѫ сполучили коренно да мохамеданизиратъ и по-рано изтурченото поселение и съ смѣшение и разредяване помежду му съ колонисти азиятски турци съвършено сѫ го обезличили, обаче, въ тия изтурчени покраини, дѣто езикътъ, обичаитѣ, битътъ и християнскитѣ слѣди сѫ запазени, тамъ отношенията между сѫщитѣ турци и първитѣ сѫ били всѣкога не близки, а въ извѣстни моменти и рѣзки въ расовата си ненависть. Турцитѣ обикновено титулуватъ помацитѣ съ имената *помакъ* или *ахрянъ*, което изразява понятието на чуждъ човѣкъ, доленъ по положение, некадъренъ, простакъ, па ако щете и не чисть пра-

---

*) Тая стара и свойствена на турцитѣ психология се прояви и прѣзъ последнитѣ балкански войни. Свареното отъ турцитѣ население въ българското село *Булгаръ-кьой*, Кешанско, мѫжетѣ бѣха изклани, а младитѣ жени и моми завлѣчени въ Мала Азия.

вовѣренъ. Въ Кошукавашко никога къмъ помацитѣ турцитѣ се не отнасятъ съ думитѣ *динь ислямъ*, както обикновено едни други тѣ се назоваватъ, а ги казватъ *ерумъ-динлии*, т. е. на половина вѣрни на Мохамеда. При по-голѣма раздразнителность на помацитѣ казватъ още и *дйонмета*, или *гевуръ-дйонмета*, измѣнници на вѣрата и нацията си, а още по-грубо имъ казватъ и *аи*—мечки, непохватни и саможилци съ мечкитѣ въ планинитѣ.

Помацитѣ пъкъ отъ своя страна казватъ на едновѣрцитѣ си турци *голтакъ* и *читакъ*. Интересно е тълкуването, което еднитѣ и другитѣ даватъ на думата *читакъ*. Турцитѣ казватъ, че произлиза отъ *читъ*—плетъ, плетена стѣна — и отъ думата *акъ* — бѣлъ, бѣлосана стѣна. Само на турцитѣ се е позволявало да иматъ и живѣятъ въ добри и варосани кѫщи и тѣхното високо положение като господари надъ земята и раята се е отличавало главно въ това. Напротивъ, на всички не правовѣрни Мохамеду не се е позволявало да живѣятъ въ по-хубави и варосани кѫщи, а въ бѣдни мизерни хижи, както подобава на робски подвластни слуги. Когато турчинъ и турски чиновникъ влѣзе въ едно село, той по външния видъ на кѫщитѣ трѣбва да знае, кои сѫ на правовѣрнитѣ му еднородци и кои на раята. Помацитѣ пъкъ тълкуватъ думата отъ сѫщия произходъ, но въ обратна смисъль, - смѣсени хора, смѣсъ отъ турци, татари, черкези и всѣкаква паплачь, тъй щото че нищо еднородно, свое нѣма у тѣхъ, т. е. у читацитѣ турци. Тѣ казватъ, че турцитѣ сѫ били сбирщина само мѫже, като войници дошли отъ Азия, и тукъ сѫ зели жени отъ разнитѣ туземци при завладѣвнаето имъ, и отъ това *читакъ* е едно смѣшение, което не си знае ни бащата, ни майката.

Недовѣрието къмъ помацитѣ се проявява и отъ самитѣ турски власти. Досущъ рѣдко се е повѣрявала на помакъ каймакамска или сѫдейска длъжность не само въ турскитѣ и смѣсенитѣ каази, но и въ чисто помашкитѣ, каквито сѫ Ахжчелебийската и Неврокопската, макаръ че въ тия покраини винаги е има-

ло силни влиятелни помашки бееве и аги. Обаче, помаци въ голѣмитѣ турски градове всрѣдъ турския елементъ съ своитѣ способности често сж се издигали до високи длъжности въ турската държава, та дори и до везирския постъ. И въ войската къмъ помацитѣ се е гледало като къмъ елементъ слабъ и недовѣренъ. Помацитѣ войници се разпрѣдѣлятъ по всички части помежду турския елементъ. Прѣзъ послѣдната война дори запаснитѣ и опълчението въ чисто пограничнитѣ помашки каази бѣха разредени и съ прѣобладающъ примѣсъ отъ чисти турци. Помацитѣ войници и запасни първи захвърляха пушкитѣ и войнишкото си облѣкло и се прѣдаваха и покоряваха на българскитѣ войски. Помаци войници се пращатъ въ войсковитѣ части въ Цариградъ и въ азиятскитѣ гарнизони. Прѣзъ врѣме на революционнитѣ години въ пограничнитѣ постове не само войници, но и стражаритѣ полицейски и митни служащи помаци се замѣниха съ турци изъ вжтрѣшностьта и арнаути. Това бѣ особено забѣлѣжително въ помашкитѣ крайгранични покраини. Не на едно мѣсто помаци сж били укриватели и куриери на българскитѣ революционери.

Помакътъ неохотно дава своята дъщеря на турчинъ, а още по неохотно довежда турчанка за снаха въ домътъ си. Почесто се срѣща турчинъ да земе помакиня, ала като остане да живѣе при рода й, дѣто той напълно усвоява езика, обичаитѣ и живота имъ, съ една дума, опомачава се. Такива случаи ще намѣрите на много мѣста изъ помашкитѣ села и покраини. Това дори се забѣлѣзва и въ смѣсенитѣ съ турци и помаци села, или съсѣдни такива. При все това мохамеданскиятъ култъ е по-силно повлиялъ въ съсѣднитѣ съ турци села и близкитѣ при градоветѣ съ турски елементъ. Колкото по-далече е отъ турско село или градъ една помашка покраина, толкова тя е по-дѣвствена, стариятъ славѣнски полухристиянски битъ позапазенъ, и населението помашко по-кротко, по-простодушио и незасегнато отъ оня типиченъ на турчина фанатизъмъ да бжде

зълъ къмъ всичко иновѣрно на мохамеданизма. Има помашки покраини, въ които никога не се знае, помацитѣ да сж проявявали каква и да е неприязънь къмъ еднородцитѣ си българи, Напротивъ, послѣднитѣ сж били покровитествувани отъ съсѣдитѣ си помаци прѣзъ усилни врѣмена.[1])

Отъ първитѣ врѣмена на изтурчването, та и до днесъ турскитѣ свѣтски и духовни власти особени грижи и старания сж употрѣбявали и употрѣбяватъ да обезличатъ въ помашката душа всичко старо, традиционно отъ християнското имъ минало и животъ, да насадятъ дълбоко у помашкото население мохамеданския култъ, да му вдъхнатъ колкото се може по-силна умраза противъ всичко немохамеданско, да вкоренатъ у него твърда вѣра въ величието и всемогжществото на исляма и халифа и да създадатъ отъ него типична турска маса, правовѣрна, фанатична и годна да крѣпи мохамеданската абсолютна власть и величие. Това е било свещена длъжность и на всѣки другъ турчинъ въ отношение къмъ потурченитѣ.

Главнитѣ пионери за разпространение кораново учение и мохамеданизиране новитѣ правовѣрни сж ходжитѣ и медресетата—богословски турски училища. Ежегодно се прибиратъ млади помачета изъ всички помашки села и колибаци и на държавни и вакъфски разноски се настаняватъ и възпитаватъ въ медресетата, дѣто прѣстояватъ отъ 5—10 до 15 години. Тамъ подъ строгия сжщъ тиранически режимъ на изпитани и екзалтирани фанатици турци-ходжи тѣ прѣживѣватъ единъ строго ограниченъ аскетически животъ. Обучението състои единствено отъ изучаването турски, а нѣкждѣ и арабски езици, основнитѣ положения съ всички подробни разяснения на корана и точното и строго знаене и съблюдаване на мохамеданскитѣ култови обряди и обичаи. Единственъ другъ образователенъ прѣдметъ освѣнъ горнитѣ е османската история, но съ строго опрѣдѣ-

[1]) Родопски Напрѣдъкъ, год. I—IX, 1903—1912 год.

ленъ и ограниченъ кржгъ—баснословниятъ ликъ замнимото величие и мирово всемогжщество на падишаха и османското господство. На ученицитѣ—помачета не се допуща никакво сношение съ външния свѣтъ вънъ отъ медресетата и нищо друго да чуятъ и знаятъ за човѣчеството и свѣта. По тоя начинъ скованъ тѣхния мирогледъ въ най-крѣхката имъ възрасть тѣ напущатъ медресетата прѣвърнаги въ сжщи автомати, слѣпо покорни на господствующия абсолютически режимъ, яростни фанатици и крѣпители на ислямизма и безогледни подтисници на масата. Свършилитѣ тѣзи медресета получаватъ мѣста изъ помашкитѣ села и колибаци за ходжи — учители, мезини—джамийски пѣвци и прислужници, и имами — духовници, а отъ тамъ нататъкъ и всесилни аги и беeве, които иматъ почти абсюлютната власть надъ душата на помашкитѣ поселения.

Всѣко почти гомѣмо и състоятелно село и всѣки 5—10—15 малки села и колибаци.*) иматъ медресе. — Въ тѣхъ помачетата получаватъ безплатна квартира и отопление, а по-бѣднитѣ и храна и облѣкло. Издържатъ се тѣ както и всички турски духовни училища отъ вакъфитѣ (земи, гори, пасбища, воденици, дюкяни, добитъци и разни други имоти), които иматъ добри и сигурни доходи отъ завѣщания на благодѣтелни турци, държавни помощи и такива и отъ султанското съкровище.

Всѣки ходжа и имамъ се освобождава отъ военната повинность и други нѣкои даждия, а това за помацитѣ е най-съблазнително, тъй като помакътъ неохотно отбива дългътъ си къмъ отечеството, собствено той не желае да служи въ войската.

Въ селото ходжата и имамътъ сж пълнитѣ абсолютни господари надъ всичко, а главно — правовѣрнитѣ строго да пазятъ и изпълняватъ култовитѣ порядки. Тѣ могатъ да налагатъ глоби за въ полза на джамията, могатъ да наказватъ и съ бой всѣки помакъ, който се е провинилъ въ непосѣща-

*) Само въ Ахж-челебийската кааза има десетина медресета по едно въ всѣко отъ най-голѣмитѣ и централни помашки села.

ване джамията, въ не спазване рамазана, въ неизпълнение ежедневнитѣ си петь пжти молитви и всичко друго, въ което би се нарушили корановитѣ задължения. Подъ такъвъ надзоръ сж подложени и женитѣ.

Освѣнъ постояннитѣ ходжи и имами, каквито ги има по нѣколцина въ всѣко село, а въ по-голѣмитѣ и на десетици, отъ Цариградъ, Одринъ, Солунъ, Кавала и други голѣми градове, дѣто има висши духовни училища, всѣка година прѣзъ рамазаннитѣ дни се разпущатъ на ваканция всички софти и молли съ задължение, да спохождатъ всички села и колибаци изъ потурченитѣ покраини; дѣто при всѣка молитва прѣзъ деня държатъ проповѣди, правятъ тълкувания на корана и насаждатъ мохамеданския култъ и фанатизъмъ въ масата.

Освѣнъ медресетата, въ всѣко голѣмо и малко помашко село има и мечети, единъ видъ селски училища, въ които ходжитѣ и имамитѣ прѣзъ зимнитѣ неработни дни събиратъ малкитѣ помачета и помакинчета, надъ които първата грижа е, тѣ да се научатъ на обикновенитѣ и задължителни за всѣки мохамеданинъ турски молитви за кланене. Въ тѣхъ се полагатъ и първитѣ основи за спазване главнитѣ мохамедански обрядности и светостьта на корановитѣ учения.

Това е то желѣзния обръчъ, въ който турскитѣ духовни и свѣтски власти винагп сж държали и държатъ народната душа на изтурченитѣ българи въ всички краища, дѣто живѣятъ тѣ.

КРАИ

II-та часть ще съдържа:

Остатъци отъ християнския култъ въ днешния духовенъ мирогледъ и животъ у помацитѣ. — Психика у помацитѣ отъ старо-славѣнска гледна точка. — Народоука: типъ, езикъ, народни обичаи, пѣсни, пословици и поговорки, гатанки, дѣтски игри, обществени увеселения, народни свирила, народни обичаи, народна медицина, повѣрия, носия, жилища и пр. — Поминъкъ и економически животъ — Сѣмеенъ и общественъ животъ у помацитѣ. — Помацитѣ прѣзъ кърджалийската епоха, прѣзъ руско-турскитѣ войни въ XIX в., прѣзъ врѣмето на възстанията и вжтрѣшнитѣ смутове на турската държава и прѣзъ послѣднитѣ балкански войни. — Заключение.

Цѣна 1 левъ, съ пощата 1 л. 10 ст.

Всички поржчки се отправятъ до авторъ-издателя въ градъ Пловдивъ (Bulgarie), ул. „Дюстабановъ“ № 29 и въ Печатница — книжарница **„Македония“** въ Пловдивъ.

